

Finances, moneda i fiscalitat als segles XIV i XV

Gaspar Feliu*
Institut d'Estudis Catalans

Rebut 3 març 2015 · Acceptat 20 maig 2015

RESUM

El sorgiment de la fiscalitat d'estat al segle XIV està intrínsecament relacionat amb el desenvolupament monetari i financer. A Catalunya, els punts nodals d'aquesta evolució conjunta van ser el sorgiment d'imposicions generals sobre tot el territori, que obligaren els municipis a recórrer al censal, amb la qual cosa originaren el deute públic consolidat, i l'ensorrada financera de la dècada de 1380, seguida de dificultats causades per errors en la política monetària. La creació de la Taula de Canvi de Barcelona (1401) va paliar els dos problemes, però a partir de 1440 la crisi de la manufactura i els problemes monetaris van provocar forts enfrontaments pel poder municipal, que foren un dels factors de la Guerra Civil de 1462-1472, que arruïnaria el país. El redreç posterior va ser insuficient: la guerra havia liquidat la potència econòmica i política de Catalunya.

PARAULES CLAU: moneda, finances, fiscalitat d'estat, Catalunya, baixa edat mitjana

La crisi de la baixa edat mitjana és sobretot una crisi en el sentit etimològic de la paraula, un moment d'adaptació o substitució de les velles estructures.¹ Els canvis foren a la vegada polítics i econòmics i afectaren, per tant, el conjunt de la societat; però foren les transformacions econòmiques les que impulsaren i feren possibles els canvis estructurals.

Les principals transformacions econòmiques estan relacionades amb una agricultura que, tot i ésser bàsicament d'autoabastament, genera un excedent creixent i està atenta a les possibilitats del mercat, i amb un augment del comerç que afegeix als tradicionals productes de luxe, manufactures pròpies, matèries primeres i productes agraris; conseqüència i suport d'aquests dos fets fou una creixent monetització de l'economia. Cap al 1300, el mercat és l'epicentre de l'economia; i qui diu mercat diu moneda i crèdit.²

Les transformacions polítiques que acompanyen els canvis econòmics es poden resumir en el pas del predomini feudal a la preeminència de les monarquies, resultat de la pèrdua d'importància de la cavalleria feudal enfront de la infanteria a sou (soldats), canvi que exigeix una aportació de diners que no pot ser satisfeta amb els ingressos patrimonials tradicionals de la monarquia.³ En aquestes condicions, la guerra porta a la creació d'una fiscalitat estatal que serà la primera estructura d'estat: al final del període, l'Estat monàrquic i la superioritat política del rei estaran plenament afermats.

Al llarg dels segles XIV i XV hi ha, doncs, un creixement econòmic, acompanyat i falcat per un augment i una millo-

ra dels instruments monetaris i financers i, al mateix temps, un fort creixement de la pressió fiscal, que va tenir un impacte formidable sobre l'economia i els nivells de vida.⁴ Aquest article tractarà d'aquests darrers aspectes: la monetització de l'economia i la seva conseqüència, el creixement del crèdit i del seu principal instrument, les entitats financeres, així com del sorgiment de la fiscalitat d'estat.

Estudiar aquests fenòmens per separat amaga les seves constants interrelacions; per això he preferit examinar la seva evolució conjunta a través de quatre seqüències temporals: abans de la Pesta Negra: els primers problemes; la crisi de la segona meitat del segle XIV; recuperació i enfrontaments al segle XV, i Guerra Civil (1462-1472) i decandiment polític i econòmic.

ABANS DE LA PESTA NEGRA: ELS PRIMERS PROBLEMES

A l'inici del segle XIV, Catalunya es troba en un moment ascendent tant des del punt de vista polític com de l'econòmic. La conquesta de Sicília (1285), la victòria contra la invasió dels croats francesos (1295) i l'adjudicació del regne de Sardenya (1297) assenyalen la culminació de l'imperialisme mediterrani. En economia, entre 1280 i 1350, Barcelona es converteix en una plaça comercial de primer ordre, amb una activitat bancària i asseguradora important, al mateix temps que s'introdueix la fabricació de draps de qualitat. L'expansió territorial i la comercial per la Mediterrània són dos processos diferents i amb ritmes distints, però clarament sinèrgics.⁵

* Adreça de contacte: Gaspar Feliu. E-mail: gaspar.feliu@hotmail.com

El repte de la monetització creixent de l'economia

Segons Spufford, els principals problemes monetaris de la baixa edat mitjana van ser l'escassetat de mineral i les diferències de política monetària segons si el poder d'emissió es trobava en mans dels monarques o dels municipis urbans. Els interessos dels uns i dels altres eren diferents: les monarquies es caracteritzen per profundes devaluacions seguides de retorns a monedes fortes, al ritme dels períodes de guerra i pau. En canvi, les ciutats comercials (bàsicament les ciutats italianes i Barcelona) estan interessades a mantenir el valor de les monedes, de vegades fins i tot més enllà de tota lògica.⁶

Cap al 1300, la moneda catalana mantenia la tradició carolíngia de la lliura de 20 sous i el sou de 12 diners; un acord entre el rei i el Consell de Cent, o sigui el municipi barceloní, l'any 1256 fixava el diner com a moneda ternal, és a dir, amb un contingut de plata de tres diners sobre els dotze de la plata fina, declarava la moneda de tern com a perpètua i n'atribuïa l'autoritat al municipi barceloní.⁷ En aquest moment, la major part dels països veïns ja emetien «grossos» (monedes de plata fina), però el seu equivalent català, el ral de plata o croat, no seria admès fins al 1285. Just abans de la Pesta Negra, la Corona d'Aragó es va afegir als països que emetien moneda d'or amb la imitació del florí florentí, però la seva història correspon al període següent.

La formació del sistema financer

Tot i la monetització creixent, el funcionament de l'economia requeria llargament el crèdit en totes les seves formes; em referiré només a dos aspectes: la banca, com a institució especialitzada en el crèdit i en particular el seu paper en les finances de la monarquia i els municipis,⁸ i el deute públic, representat pels censals.

A final del segle XIII ja hi havia a Catalunya nombrosos banquers potents; només en coneixem el nom d'alguns, la majoria relacionats amb les finances reials o urbanes. La protecció del monarca als banquers amb qui estava endeutat i als quals no podia pagar va provocar la reacció de les Corts, que van bastir les bases de la legislació bancària catalana.⁹ Les Corts de Barcelona de 1300 i de Lleida de 1301 ordenaren que els canviadors havien d'annotar les operacions en el llibre major jurat, declararen que els dipòsits bancaris tenien la categoria de comanda (o sigui, de diners lliurats per a negociar), obligaren els canvistes a dipositar una elevada fiança (1.000 marcs d'argent a Barcelona i Lleida, 300 en altres llocs),¹⁰ els obligaren a respondre amb tots els seus béns dels diners que tenien en dipòsit i condemnaren els canviadors fallits a no tornar a exercir el seu ofici i a ser reclosos a pa i aigua fins que no satisfessin els seus deutes. Significativament, també prohibiren al rei que permetés als canviadors endarrerir els pagaments. Tot i això, el 1309, Jaume II exonerà de la nota d'infàmia Berenguer de Finestres, Bartomeu Cendra i Pere de Santpere, en consideració dels deutes que tenia amb ells i que no podia satisfer. Les disposicions encara es van agreujar a les Corts de Girona de 1321 amb la condemna a mort dels banquers fallits que no poguessin arribar a un acord

amb els seus creditors, condemna que dos anys més tard s'estengué a tots els comandataris en bancarrota.¹¹

La insuficiència creixent dels recursos de la monarquia

Les dificultats de Jaume II per a pagar els seus banquers són una bona mostra de la insuficiència dels recursos de la monarquia. Això va comportar la transformació de la fiscalitat feudal en fiscalitat d'estat en un llarg procés que va sobretot dels anys vuitanta del segle XIII a mitjan segle XIV. Tradicionalment, les arques reials es nodrien de les terres pròpies del rei, en gran part cedides en emfiteusi; d'impostos directes sobre les seves senyories; dels drets i exigències sobre les minories religioses; dels impostos indirectes sobre compravendes i mercats (lleudes, mesuratges, drets de mercat), i d'altres ingressos aleatoris, com ara lluïsmes i entrades emfitèutics, ingressos de justícia i drets d'escrivania.¹² El rei podia demanar també donatius a les Corts i a les ciutats reials, però les Corts de Barcelona de 1283 havien prohibit cap constitució de caràcter general sense l'aprovació de les Corts; era el principi del pactisme, però també la confirmació de les limitacions del poder fiscal del monarca.¹³ Alhora, els reis van pressionar tant com van poder les ciutats i viles reials, que sovint es feien pagar el seu ajut immediat amb concessions de futur, i les aljames jueves. Però tot plegat no fornien recursos suficients al rei, sobretot en temps de guerra: els sobirans es veieren repetidament obligats a empenyorar o vendre part del patrimoni reial, recurs que permetia sortir dels destrets immediats, però a costa de disminuir els ingressos futurs: només de 1320 a 1340 els ingressos del patrimoni reial es van reduir a la meitat.¹⁴

Davant la insuficiència dels seus ingressos, la monarquia hagué de recórrer cada vegada més a reclamar l'ajut dels seus súbdits.¹⁵ Les Corts de Montsó de 1289 i de Barcelona de 1292 van concedir per primera vegada subsidis generals al rei, o sigui que havien de pagar també els súbdits de la noblesa i de l'Església.¹⁶ Era l'inici de la fiscalitat d'estat, que agafaria ràpidament una àmplia volada i que seria un factor essencial dels canvis econòmics, polítics i socials de la baixa edat mitjana.

Entre 1305 i 1321, uns anys pràcticament de pau permeteren rebaixar les exigències fiscals, però la conquesta de Sardenya (1321-1324)¹⁷ i les guerres contra Gènova i Granada (1327-1336) van donar l'impuls definitiu a la fiscalitat d'estat. Davant la concessió d'un nou subsidi, Barcelona sollicità dur a terme el cobrament mitjançant imposicions indirectes, que considerava un procediment més eficaç i ràpid que les talles anteriors, i Tarragona, Tortosa, Girona, Palamós, Sant Feliu de Guíxols i Lleida van seguir ràpidament l'exemple de la capital, completant o substituint les imposicions directes, com la quèstia i la talla,¹⁸ per impostos indirectes sobre un nombre més o menys elevat de productes o serveis.¹⁹ Així, la participació de les ciutats en el finançament de la monarquia va passar de la quèstia obligada a la concessió de subsidis de Corts, teòricament voluntaris, però més onerosos. Aquests primers impostos indirectes havien de ser autoritzats pel rei en cada cas: encara no es

pot parlar, per tant, d'una fiscalitat urbana, sinó de la recaptació d'una imposició reial per part del municipi; però les imposicions per a pagar els subsidis a la monarquia es convertiren en el gran pilar de les finances municipals.²⁰

D'altra banda, al segon quart del segle XIV, les guerres se succeïren gairebé d'una manera permanent (revoltes sardes, guerra amb Gènova, intents d'expedició contra Granada); a més a més, els súbdits havien d'afrontar també altres peticions reials tradicionals (coronació, maridatge...) que pesaven fortament sobre les ciutats i encara més sobre les aljames jueves.²¹ Fou en aquest moment que les ciutats van començar a endeutar-se, primer a curt termini amb prestamistes privats, jueus o cristians, i després a llarg termini mitjançant la venda de censals, mentre que les viles mercat més importants rebien també el permís per a cobrar imposicions.²² El censal es convertí ràpidament en el gran instrument de finançament de les hisendes urbanes²³ i en l'inici del deute consolidat, utilitzat per les ciutats molt abans que pels estats.²⁴ A Barcelona es passà de préstecs de particulars (cars i a curt termini) a un possible banquer finançador del municipi, i a la venda de censals i violaris,²⁵ documentada per primer cop el 1326, que tingué una expansió molt ràpida: com diu Roustit, el 1330 el censal públic era un fet nou; el 1350 s'havia convertit en part essencial del finançament municipal, tot i que fins a 1390 la ciutat havia d'obtenir el permís reial per a cada nova venda.²⁶ Evolucions semblants es poden observar a Girona i a Cervera.²⁷ Quedaven així establerts els tres pilars de les finances municipals: talles, imposicions i deute consolidat.²⁸

LA CRISI DE LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIV

La Pesta Negra va iniciar la principal etapa de crisi de l'edat mitjana. La brutal caiguda del nombre d'homes va trastornar totes les estructures, tant econòmiques com socials, i va generar guanyadors i perdedors: passat el sotrac inicial, els treballadors van poder viure millor a la ciutat i especialment al camp i les relacions comercials progressaren en volum, extensió i productes intercanviats. A la inversa, senyors i rendistes agraris veieren disminuir els seus ingressos, i la càrrega fiscal i en especial l'endeutament comunal es van fer més onerosos perquè el seu pes requeia sobre una població molt disminuïda. La suposada edat d'or de la pagesia va ser per a molts un miratge passatger.

A aquesta crisi com a moment de canvi, s'hi va sobreposar al darrer quart de segle una depressió econòmica deguda a la combinació de quatre problemes, dos de generals mediterranis —les fams causades per les males collites de 1375-1376 i la fi del període de plata abundant— i dos de propis —l'inici del conflicte remença i el paroxisme de l'endeutament privat i públic—. El malestar social trobaria un fals però dolorós exutori en la destrucció dels calls jueus el 1391.²⁹

L'era del florí i els problemes d'encaix monetari

Com ja ha quedat dit, el 1346, a les vigílies, per tant, de la Pesta Negra, Pere el Cerimoniós va començar a encunyar

florins. Era una decisió tardana: la moneda imitada tenia pràcticament un segle. L'anomenat correntment florí d'or d'Aragó (del rei de la Corona d'Aragó) representava un triple trencament amb la situació monetària anterior: era una moneda d'or, era una moneda del rei i era una moneda comuna a tots els territoris de la monarquia, enfront de les monedes de plata de cadascun dels regnes. El florí completava el sistema monetari català, que només experimentaria petits retocs fins a la reforma monetària de Ferran el Catòlic de 1493, que donaria pas al sistema de l'edat moderna.

El florí inicial de Pere III contenia només un 2 % menys d'or que l'original florentí, però es va afeblir ràpidament a través de rebaixes successives fins a establir-se el 1363 en un 75 % del seu contingut inicial, valor que mantingué durant la resta de l'edat mitjana.³⁰ Contra l'opinió seguida pels historiadors fins fa pocs anys, la pèrdua de valor del florí no va ser deguda a raons econòmiques, sinó a la conveniència d'afilerar-se amb els florins concurrents del Piemont, la Provença i Flandes.³¹ L'estabilitat s'aconseguí per la intervenció de les Corts de 1365, que aprofitaren una nova petició de diners del rei per a forçar-lo a pactar l'estabilitat del florí; a canvi, però, el rei va obtenir una concessió que en el futur dificultaria l'estabilitat monetària: la fixació del florí a onze sous,³² que donava una ràtio de 13,1 entre l'or i la plata, molt alta en relació amb les contemporànies europees, que oscil·laven entre l'11 i l'11,5.

Els croats, infravalorats en termes d'or, també ho eren en relació amb les blanques franceses, aforades a vuit diners (a set i mig el 1405), mentre que en relació amb el croat només n'haurien hagut de valer sis i mig,³³ de manera que els croats bons desapareixien de la circulació, atresorats o exportats, problema que es perllongaria fins a 1407. També els florins quedaven en desavantatge respecte als escuts francesos, de manera que eren acceptats curts de pes.

Aquests foren problemes recurrents durant la resta de l'edat mitjana, com també el desajustament entre el contingut de plata i el valor respectius del croat i el diner. Els problemes monetaris es veien agreujats per la poca perspicàcia i el conservadorisme extrem de les autoritats barcelonines, oposades a qualsevol canvi.

Per llei, el croat havia de contenir la mateixa plata que els dotze diners que valia. El municipi barceloní es va aferrar a aquesta equivalència, tot i que era evident que encunyar dotze diners era més car que encunyar un croat i, per tant, la lògica hauria recomanat compensar la despesa disminuint el contingut en plata del diner, com ja feien altres països.³⁴ El desajustament s'agreujava a mesura que la plata era més escassa, sobretot com a conseqüència de l'exhauriment de les mines sardes:³⁵ a partir de 1381 es van deixar d'encunyar diners de tern. La rebaixa que la Ciutat es negava a acceptar, la va dur a terme la realitat: els diners, no renovats i per tant cada cop més desgastats, donaven al croat el plus de valor convenient, però l'escassetat de moneda petita i la desaparició dels croats provocava queixes i facilitava la circulació de blanques franceses so-

brealorades³⁶ i també la proliferació de monedes locals, en especial a les terres de Ponent.³⁷ El desajustament oficial va ser corregit pel mercat, que acceptava els croats a 14 diners i acabaren fixats a 18 per Martí l'Humà el 1408.

Els monarques van intentar solucionar aquests atzucacs emetent monedes de plata pròpies, que van topar amb els privilegis de Barcelona.³⁸ Respecte a l'or, la cotització de l'escut francès es va baixar a 15 sous i 7 diners i mig (1398)³⁹ i el 1401 s'installà una «taula del pes dels florins» amb la missió de retirar els que corrien curts de pes. Amb això s'aconseguí una ràtio de 8,75, comparativament baixa: l'exportació de plata va cessar, però va començar la de florins. Finalment, el 1413 es prohibí la circulació de blanques i escuts.⁴⁰

La nova fiscalitat

Tot i els problemes anteriors, la dècada de 1350 va representar un salt qualitatiu en l'ofec de les finances de la Corona i la creació de fiscalitat d'estat. La guerra contra Gènova i la revolta de Sardenya primer, i sobretot la superposició a partir de 1356 de la guerra contra Castella, van exigir més recursos i aportats amb més immediatesa. Les Corts de Perpinyà de 1350 van decretar una imposició general sobre els cereals, el vi, la carn i els teixits, per a un període de tres anys, però abans que s'acabés el temps les Corts de Vilafranca hi van afegir un nou subsidi del braç reial que implicava un augment de les tarifes de les imposicions anteriors, i, més important encara, concedien al rei un avançament a compte dels ingressos de les imposicions; tant les imposicions com la bestreta de diners al rei es van repetir els anys següents. Els avançaments s'obtenien primer de determinats banquers, però molt aviat de la venda de censals per part de les ciutats i de la Diputació del General o Generalitat, organisme permanent de les Corts per a administrar els impostos concedits al monarca, que esdevindria la clau de volta del sistema.⁴¹

El censal es va convertir en el gran instrument de crèdit públic a la segona meitat del segle XIV. Com diu Roustit, el 1330 el censal públic era un fet nou i el 1350 era essencial per a les finances municipals. Ortí no dubta a qualificar la seva expansió com una segona revolució financera. El seu moment de plenitud va ser la segona meitat del segle XIV; després, la fallida de moltes hisendes municipals el va convertir en una inversió menys desitjable.⁴²

L'augment de l'esforç fiscal exigít a la població catalana es va aconseguir a canvi d'importants contraprestacions. D'una banda, la creació de la Diputació del General ja mostra que no es tracta d'una fiscalitat reial, sinó d'una fiscalitat del país.⁴³ D'una altra banda, les ciutats van exigir a canvi dels seus diners privilegis i exempcions que originaren l'autonomia municipal:⁴⁴ cada ciutat pot exhibir el seu llibre de privilegis, zelosament defensats. En definitiva, l'ofec de les finances reials obliga el rei a acceptar el pactisme; o, dit més planerament, les classes dirigents bescanvien diners per poder.

La Diputació del General apareix per primera vegada a les Corts de Cervera de 1359 com un organisme temporal

per a recaptar i administrar el donatiu, manllevant diners si les fretures del monarca ho feien necessari. El pas d'organisme temporal a permanent, afegint a les funcions anteriors la d'òrgan permanent de les Corts quan aquestes no estaven reunides, va ser molt ràpid per dues raons principals: l'encavallament de successives diputacions comissionades per a gestionar els donatius de diferents corts i, molt en especial, la creació d'impostos propis (les generalitats, a les Corts de Montsó de 1362-1363).

Les generalitats eren uns impostos indirectes que afectaven tot el territori; d'una banda, gravaven la producció i la venda de productes tèxtils (dret de bolla)⁴⁵ i, d'una altra banda, el comerç exterior, tant d'importació com d'exportació (dret d'entrades i eixides), per al cobrament de les quals es van crear vuitanta punts duaners. A més de les generalitats, aquestes Corts també van concedir al rei un donatiu que s'havia de recaptar per mitjà d'un impost directe, o sigui, d'acord amb el nombre d'habitants de cada lloc, segons el recompte de focs (fogotjament) ordenat per les Corts de Cervera de 1359.⁴⁶ Les Corts de Tortosa de 1364-1365 afegiren el tercer i definitiu pilar de la fiscalitat d'estat: el permís per a obtenir ràpidament els diners necessaris per mitjà de la venda de censals (deute perpetu, però redimible) i violaris (rendes vitalícies per dues vides). En aquest moment, la convicció en la permanència de la institució és tan clara que la Generalitat obre el seu primer registre.⁴⁷

Malgrat la importància dels impostos exigits a tots els súbdits, l'ofec financer de la monarquia va pesar sobretot damunt del braç reial: l'impost públic, abans que l'estat, el creen les ciutats com a resposta a la pressió fiscal de la monarquia.⁴⁸ En aquest sentit, la dècada de 1350 va ser crucial per a la consolidació de les imposicions i l'atorgament del dret a endeutar-se mitjançant préstecs o censals. Les continuades peticions de la Corona als municipis acabaren convertint el censal de deute indefinit en deute perpetu, creant així un endeutament crònic i molt perillós al llarg de la segona meitat del segle XIV.⁴⁹ A Barcelona, per exemple, el 1361, les pensions dels censals representaven el 42 % de les despeses municipals, i des d'aquest any fins al 1396 el deute públic es va multiplicar per gairebé 2,3; en altres llocs, com Cervera o Valls, les conseqüències eren encara pitjors.⁵⁰ La còmoda política d'endeutament censal produïa un model fiscal clarament regressiu, tant per la disminució de les talles en favor dels impostos com perquè les pensions representaven un traspàs de diners del conjunt de la població a la bossa dels censalistes, o sigui, de les classes acomodades.⁵¹

Molts municipis ja passaven per greus dificultats financeres a finals dels anys cinquanta i no pagaven les pensions amb la puntualitat desitjada, de manera que sovint es veien sotmesos a demandes i multes que no feien més que incrementar les despeses i els impagaments. Pitjor encara, a començament dels anys setanta era evident que molts municipis no podrien pagar mai i comencen a aparèixer negociacions i convenis per a reduir les pensions.⁵²

Convé advertir, però, que, a pesar de l'oferta ingent de censals per vendre, la demanda devia ser encara superior

si tenim present que la taxa d'interès va disminuir. Aquest descens s'explica perquè el censal atreia al mercat financer persones i institucions que abans n'estaven allunyades —el cas més clar són les institucions eclesiàstiques—, però s'ha de posar també en relació amb la confiança en l'emissor: així, el municipi de Barcelona obtenia els fors més baixos: d'un interès del 7,95 % el 1371 es baixa al 5,78 el 1398-1399 i al 4 % el 1405; aquest darrer any, Mallorca havia de pagar el 10 % per a trobar compradors i altres poblacions, com Tortosa o Lleida, fors intermedis.⁵³

La plenitud de la banca medieval

Tot i que no tenim un coneixement suficient de l'evolució de la tècnica bancària, sembla evident que a la segona meitat del segle XIV ja estava plenament desenvolupada:⁵⁴ en aquest moment, Barcelona se'ns presenta com una plaça bancària de primer ordre en la qual, però, els mercaders banquers autòctons no tenien un lloc destacat. La tendència de la banca catalana sembla haver-se inclinat més aviat cap a les finances públiques en les seves diverses formes o potser aquests banquers són els que han deixat més rastre documental, sovint a causa de les seves fallides.⁵⁵

A més del crèdit institucional i de l'esmerç parcial dels diners dipositats en crèdit mercantil, bàsicament en forma de comandes, els canvistes barcelonins i en especial els italians radicats a Barcelona⁵⁶ van ser també molt actius en el negoci de les lletres de canvi, que a Barcelona sembla un fet del darrer quart del segle XIV.⁵⁷

La banca barcelonina sofrí, a la segona meitat del segle XIV, dues grans tongades de fallides: la primera a la dècada de 1350 i la segona entre 1375 i 1383. El 1359 es va abatre Jaume des Vilar, que era el principal banquer del municipi barceloní, i l'any següent, entre d'altres, Francesc Castelló, l'únic que va ser sotmès a la bàrbara disposició que manava decapitar els canvistes fallits.⁵⁸ Ens hem de preguntar, per tant, si els altres banquers en fallida van aconseguir arribar a acords amb els seus creditors o si en el cas de Francesc Castelló hi havia circumstàncies agreujants. No es coneixen les raons d'aquestes fallides de 1359-1360, però possiblement estaven en relació amb la guerra amb Castella. Va ser, però, un accident puntual; els anys següents coneixem una florida de banquers amb una activitat notable, tant a Barcelona com a Tarragona, Girona i Tortosa.⁵⁹

La crisi del darrer quart de segle

Com passa en totes les crisis, una crisi conjuntural, provocada per la repetició de males collites en el món mediterrani els anys 1374 a 1376,⁶⁰ va posar de manifest una pregonera crisi financera estructural, deguda a la conjunció de tres fenòmens interrelacionats: la fi de la plata abundant,⁶¹ l'exposició màxima de l'economia a l'endeutament, sobretot públic, i la insolvència de la monarquia, tenallada per la guerra amb Castella i les revoltes sardes.

La crisi es va deixar sentir profundament en el món bancari català, especialment en les taules més lligades al finançament de la monarquia. L'any 1381 van fer fallida

Pere des Caus i Andreu d'Olivella, que eren els principals prestamistes de la monarquia com a mínim des de 1374.⁶² La seva taula feia avanços al rei amb diners propis, però generalment actuava en terceria, garantint els préstecs que els particulars feien al monarca. Com que els diners eren dipositats a la taula, des Caus i d'Olivella eren responsables de l'import.⁶³ Com a garantia de la seva intermediació, els banquers tenien assignats diversos ingressos de la monarquia, com la recaptació del fogatge i el donatiu del regne de Mallorca al rei. Però a la tardor de 1380, la crisi agrària i l'endeutament anterior van portar l'economia insular pràcticament a la fallida: gairebé no van sortir diners de l'illa ni per al rei ni per als censalistes particulars. Pere des Caus i Andreu d'Olivella es van veure doblement compromesos: una gran part dels prestamistes no renovaren els crèdits vençuts i els ingressos adjudicats només cobrien una part petita del deute del rei amb la taula. A final de 1380, el rei i el primogènit devien a des Caus i d'Olivella més de 314.000 lliures.⁶⁴ Arribat a aquest punt, el rei cercà un subterfugi i deixà de pagar;⁶⁵ i la taula només va poder resistir fins al març de 1381, si bé legalment la fallida no es va produir mai, perquè el rei va concedir una moratòria als banquers. Tot i ser els principals, Pere des Caus i Andreu d'Olivella no eren els únics banquers perjudicats per la insolvència de la monarquia: abans de dos anys es van abatre Pere Pasqual i Arnau Esquerit a Barcelona, Ramon Medir a Girona i Bartomeu Garí a Perpinyà,⁶⁶ als quals s'afegirien els anys següents les taules de Provençal i Brunet, Colom, Raboster i d'altres.⁶⁷

Tot el món econòmic català sembla haver quedat trasbalsat per la doble crisi econòmica i financera: entre altres grans conseqüències de la crisi convé citar l'assalt als calls jueus (1391) i la revaloració del capital, que segons Vilar i Vicens marca el pas d'una societat empedredora a una societat rendista.⁶⁸ Aquesta tesi, acceptada encara avui per la major part de la historiografia, hauria de ser matisada: d'una banda, les fallides no van implicar grans pèrdues de capital, atès que la major part del deute eren interessos usuraris; d'una altra banda, a partir de l'examen de la llista de creditors de la taula de des Caus i d'Olivella i de l'examen dels llibres posteriors de la Taula de Canvi, s'observa una participació més aviat minsa del capital comercial en el crèdit a interès fix.⁶⁹ De fet, la crisi es va limitar a la banca creditora de la monarquia: Riu cita vuit taules que continuaven en peu a Barcelona els anys següents.⁷⁰

Queda encara una darrera conseqüència de l'ensorrada del sistema financer: la creació de la Taula de Canvi de Barcelona, però prefereixo no considerar-la com a culminació de la crisi, sinó com a inici de la recuperació.

RECUPERACIÓ I ENFRONTAMENTS AL SEGLE XV

La crisi del darrer quart del segle XIV va ser molt forta en els mons fiscal, financer i monetari i també en els aspectes socials, però l'economia només sofrí alguns sotracos conjunturals: el ritme de creixement es reduí cap a 1415 i

amb més força cap a 1435, però fins a la Guerra Civil catalana de 1462 a 1472 hi hagué en conjunt creixement, si bé amb una taxa decreixent i inferior a la dels països competidors.⁷¹ La primera meitat del segle xv també va ser el moment de màxima potència política i militar, amb fites com el saqueig de Marsella el 1423 i la conquesta de Nàpols el 1445.

Tot i això, es va tractar d'una etapa convulsa, principalment per la coexistència de tres enfrontaments interrelacionats, tots ells amb un clar rerefons polític: entre senyors i remences per l'aspiració d'aquests a la llibertat i a la terra; entre el patriciat urbà i les classes populars, desitjoses de participar en el govern municipal, i entre les institucions de la terra (les Corts i la Generalitat) i la monarquia pel control del poder i dels impostos. Aquests diversos enfrontaments abocarien el país a la Guerra Civil de 1462-1472.

La Taula de Canvis i Comuns Dipòsits de la ciutat de Barcelona

La crisi financera dels anys vuitanta del segle xiv va deixar una gran desconfiança envers la banca. Hi havia, però, capitals (judicials, de corporacions, de tuteles...) que necessàriament havien d'estar dipositats en una taula de canvi i que, per tant, estaven sotmesos als seus perills. A més a més, els banquers suscitaven fortes queixes perquè atresoraven la moneda bona i pagaven amb moneda dolenta.⁷² D'altra banda, el municipi barceloní veia perillar l'import dels impostos dipositats en bancs privats, alhora que trobava a faltar un major control de les seves finances i es trobava tenallat per l'import de les pensions dels censals i els violaris venuts.

Per a intentar resoldre aquest conjunt de problemes, el Consell de Cent va crear l'any 1401 el primer banc públic d'Europa: la Taula de Canvis i Comuns Dipòsits de la Ciutat de Barcelona.⁷³ Les seves funcions eren pagar amb bona moneda (taula de canvi),⁷⁴ concentrar els dipòsits forçosos⁷⁵ i els ingressos i pagaments del municipi, així com dipòsits voluntaris (comuns dipòsits). La Taula oferia seguretat, ja que estava garantida pel conjunt de les impositacions municipals, i estalvi: les anotacions a les seves partides, com en qualsevol altra taula assegurada, tenien el valor de carta de pagament notarial.⁷⁶ El municipi, que es feia càrrec dels salaris i de la resta de despeses de la institució, era, a canvi, l'únic beneficiari legal del crèdit de la Taula,⁷⁷ i això li compensava amb escreix les despeses: obtenia diners de la Taula, tant per a necessitats de pagament com per a redimir censals i violaris. De fet, els primers anys sembla que el municipi va abusar del crèdit fins a suscitar recels sobre la seguretat de la institució,⁷⁸ probablement agreujats per la fallida dels dos principals banquers privats que tenien comptes a la Taula i als quals es permetia un cert descobert: les banques Gualbes i Massana.⁷⁹

El paper que va jugar la Taula de Canvi en l'economia de Barcelona i de tot Catalunya ha estat discutit: contra les lloances tradicionals, Vicens Vives la considerà una

solució miop i a la defensiva, que apartava capitals del negoci mercantil. Vilar matisà aquesta opinió valorant el paper de la Taula de Canvi en el refrenament del deute municipal i enfront de la inseguretat de la banca privada. La meua opinió (compartida amb Adroer i Riera Melis) és que va ser una institució beneficosa tant per a la ciutat com per als particulars, i que els capitals immobilitzats a la Taula difícilment s'haurien invertit en el món dels negocis.⁸⁰

Les primeres ordenances conegudes, de 1412, reglamenten la relació de la Taula amb la clavaria (tresoreria) municipal, assignant l'import de determinades impositacions a despeses concretes, fet que convertia els regents de la Taula en una mena d'interventors de la despesa municipal;⁸¹ la millora en el control i el fet que la Generalitat i altres institucions dipositessin els seus fons a la Taula van retornar la confiança del públic, fins al punt que, en el futur, la major part dels arrendaments de drets senyorials indiquen que els pagaments s'havien de fer a la Taula de Canvi de Barcelona.

L'èxit de la Taula va ser immediat i important: una mena de balanç de l'any 1433 mostra que el capital dipositat multiplicava per tretze els ingressos municipals. El coeficient de caixa era aproximadament una tercera part dels dipòsits; la resta dels diners servia sobretot per a redimir censals del municipi, reduint així el seu deute.⁸² Aquestes proporcions es van mantenir més o menys fins a la Guerra Civil, mentre que els capitals dipositats a la Taula creixien notablement: d'unes 175.000 lliures el 1433, els dipòsits passaren a unes 375.000 el 1451, i a la vigília de la Guerra Civil superaven les 600.000 lliures; en conjunt, els dipòsits voluntaris doblaven els forçosos.⁸³ Més important encara: el crèdit de la Taula va permetre redimir censals que rebaixaven aproximadament en un terç l'import de les pensions a pagar pel municipi.⁸⁴

El funcionament de la Taula de Canvi es va veure condicionat per dos problemes entrelaçats: els enfrontaments amb la banca privada i la pugna per la cotització de les monedes. Tots dos venien d'abans: només cal recordar les ordenances bancàries de 1397 i els intents de reforma monetària sobretot de temps de Martí l'Humà. Tot i això i malgrat dues suspensions de pagaments en moments de guerra, el 1468 i a les acaballes de la Guerra de Separació (1640-1652), la confiança del públic en la Taula es va mantenir fins a l'abolició del Consell de Cent i de l'Estat català després del triomf dels Borbons el 1714.

Una banca activa, però sota sospita

Les relacions entre la Taula de Canvi i la banca privada van ser sempre tenses: el Consell de Cent afavoria la Taula i desitjava controlar l'activitat de la banca privada, considerada, amb raó o sense, nociva per a la desitjada estabilitat monetària i els interessos de la ciutat. D'entrada, la creació de la Taula havia desproveït els banquers privats dels dipòsits forçosos de què abans podien disposar, i el 1441 s'hi va afegir l'obligació d'ingressar també a la Taula els dipòsits a termini i els dels monestirs i les fundacions

pietoses.⁸⁵ Però sobretot la Ciutat mantingué una actitud belligerant, tot i que no continuada ni gaire efectiva, contra els banquers privats: el 1433 els prohibí mantenir comptes a la Taula i el 1437 el Consell de Cent va recordar que els canvistes havien d'estar assegurats, els obligà a renovar les fiances cada quatre anys i prohibí crear noves cases de banca sense permís municipal, que es concedia d'una manera molt restrictiva: fins i tot Jaume de Casasaja, financer de confiança del rei, en un primer moment va veure com li refusaven la llicència amb l'excusa que ja hi havia prou banquers privats.⁸⁶ El resultat va ser la proliferació de canviadors de moneda que, contra les seves ordenances i sense estar assegurats, acceptaven diners en dipòsit i intervenien en el canvi de lletres.⁸⁷ Les acusacions més fundades que es podien fer als banquers eren que pagaven tard i en mala moneda i que es cometien molts fraus en les fallides.⁸⁸

El Consell de Cent també utilitzà la Taula contra els banquers privats en la qüestió de les lletres de canvi, a partir de la creença errònia que l'especulació amb els canvis provocava la sortida de moneda bona. El 1446, la Ciutat prohibí als banquers privats negociar lletres, en un intent fallit de concentrar-ne el pagament a la Taula.⁸⁹ En una gran part, les queixes anaven dirigides contra banquers i homes de negocis italians, molt actius en la negociació de lletres de canvi —que eren utilitzades d'una manera molt versàtil⁹⁰ en especial en el triangle Itàlia-Flandes-Catalunya (Barcelona o Perpinyà), molt emprat pels Datini i altres grans companyies italianes— i de lletres entre Nàpols i Barcelona durant les campanyes d'Alfons el Magnànim.⁹¹ El problema es va resoldre el 1449 quan la Ciutat va retirar la prohibició a condició que els banquers apliquesin la cotització oficial de les monedes.⁹²

Càrrega impositiva i necessitats monetàries de la monarquia

La forta pressió fiscal directa de la segona meitat del segle XIV s'atenuà en el període següent sobretot per la disminució de la despesa militar, però també pel control de la Generalitat i la resistència de les Corts a les demandes de la monarquia. Els reis van tenir sempre dificultats per a obtenir els diners que necessitaven per a les seves empreses; d'una banda, perquè difícilment es podia sotmetre els vassalls a una major pressió fiscal, però també perquè l'oligarquia tradicional va fer pagar a la nova dinastia la seva legitimitat dubtosa i el seu poc arrelament. Ferran I es va veure obligat a acceptar les limitacions a l'autoritat reial que coneixem com a pactisme a les Corts de 1413 i de 1421-1422.⁹³ A la pràctica, el rei regnava, però les Corts i la Generalitat el controlaven políticament i financerament.⁹⁴

La resistència a les demandes monetàries dels monarques tenia clares motivacions polítiques, però també reflectia el pes de l'endeutament generat a l'etapa anterior tant a la Generalitat com als municipis. Fins a 1428, els ingressos de la Generalitat oscil·laven entre cinquanta i seixanta mil lliures; els anys trenta vindrien marcats per un

descens dels ingressos que, afegit a una administració descurada i no sempre honrada, provocava un creixent endeutament de la Generalitat; els anys següents, però, es van poder lluir censals i d'aquesta manera obtenir interessos més baixos.⁹⁵

Paral·lelament, molts municipis es trobaven ofegats per les pensions a pagar, tot i haver establert una estructura financera al servei del deute: a Cervera, Montblanc, Lleida, Berga, Manresa, Tarragona i Valls, el deute resultava ja insuportable a final del segle XIV i els municipis acudiren a un nou tipus de renda, el censal perpetu, o sigui, no redimible, que, per tant, deixava de ser un censal. Així, es pogueren aconseguir diners per a rescatar censals més cars i sanejar momentàniament les finances locals a costa d'un allargament del deute.⁹⁶ Sanejament insuficient: Valls el 1406, Montblanc el 1410, Cervera i Lleida el 1413 i Balaguer, Tarragona, Manresa, Berga i Cardona en una data indefinida, però per aquests anys, van haver de fer un cop de força i suspendre el pagament de tots els censals a un interès superior al 3,3 % (el 2,5 a Montblanc); els censalers no tingueren més remei que acceptar la rebaixa.⁹⁷ L'alleujament va ser només temporal: en 1430-1431, Cervera tornava a vendre censals al 8,3 % i a l'inici de la Guerra Civil les finances municipals estaven altra vegada a punt del col·lapse, i l'evolució i la situació final no devien ser gaire diferents en molts altres llocs.⁹⁸

Tanmateix els reis continuaven freturant més diners que els que aconseguien arrencar als seus súbdits. La insuficiència de les finances règies es va disparar com a conseqüència de l'expansionisme mediterrani d'Alfons el Magnànim, que culminaria amb la conquesta de Nàpols. El rei es va finançar mitjançant donatius de Corts, costosos d'obtenir i que el monarca considerava sempre insuficients, però que per als súbdits implicaven l'augment de la pressió fiscal i l'emissió de deute públic;⁹⁹ va intentar també recuperar les jurisdiccions alienades, fet que només es va aconseguir parcialment i a costa dels pobles, que de grat o per força havien de pagar el preu de la reincorporació a la jurisdicció reial,¹⁰⁰ i encara l'any 1446 manà capbrevar tots els béns reials, des de castells fins a masos, amb la finalitat de recuperar aquells que fossin tinguts sense títols de cessió feaents, cosa difícil per a les cessions més antigues i les usurpacions. Les Corts s'oposaren a la mesura i foren dissoltes el 1448. El rei aconseguí embargar unes poques terres, a costa d'una forta distanciació respecte als estaments privilegiats.

Acarat a l'oposició de les Corts i l'ofegament financer, el rei emprengué dues polítiques que posarien els fonaments de la Guerra Civil. D'una banda, donà suport als remences i a les classes mitjanes urbanes en pugna amb l'oligarquia tradicional, amb la idea d'afeblir-la tant dins com fora de les Corts.¹⁰¹ Pitjor encara, va començar a legislar en favor del millor postor, canviant un cop i un altre les seves decisions segons les quantitats que les parts en conflicte li oferien; la situació va ser especialment escandalosa els anys 1452-1455: la venalitat del rei no féu més que enverinar fortament els conflictes.¹⁰²

Els conflictes urbans amb la política monetària com a camp de batalla

El patriciat urbà monopolitzava de fet a tot arreu el poder municipal i l'exercia en favor dels seus interessos. On aquest domini era més important i ha estat més estudiat és a Barcelona. Teòricament, la sobirania sobre els afers municipals pertanyia al Consell de Cent, on seien el patriciat urbà (ciutadans honrats) i els mestres gremials, presidits per un executiu de cinc consellers, càrrecs reservats a l'oligarquia, en especial després de la reforma de Joan II (1388). Els consellers dirigien la política municipal d'acord amb els seus interessos de classe i només portaven a discussió al Consell de Cent aspectes menors.¹⁰³ Càrrecs, oficis i encàrrecs municipals (el proveïment de blat com a negoci més sucós) es repartien així entre un reduït grup de famílies, que es consideraven la Biga que sustentava la ciutat i que imposaven una política monetària fortament ortodoxa i conservadora, favorable als seus interessos com a rendistes, i una política comercial liberal que els afavoria com a importadors d'espècies i draps de luxe.

Mentre l'economia urbana funcionà sense gaires entrebancs, la situació provocava queixes de mal govern i incidents aïllats, que amb la crisi de producció i de comerç, molt clara a partir de 1435, foren cada cop més greus: un tumult el 1436 es va saldar amb quatre execucions.¹⁰⁴ Gairebé immediatament naixia la Busca, l'estella, partit de la mà mitjana, oposat a la Biga (conservadora), amb un programa de quatre punts: participació en el poder municipal, correcció d'abusos, proteccionisme econòmic i reforma monetària. De fet, la Busca aixoplugava dos grups amb interessos divergents, units per l'oposició a la Biga: d'una banda, el Sindicat dels Tres Estaments (mercaders, artesans i menestrals), de tendència radical; d'altra banda, un grup de comerciants i mestres dels principals oficis, que havien aconseguit una situació econòmica propera a la del patriciat i fins i tot més dinàmica, però que restaven exclosos del poder polític: era la Busca moderada, que gaudí del favor de la monarquia i a la qual correspongué sempre la representació del moviment.¹⁰⁵

La corrupció i sobretot el dèficit municipal, en especial el fort augment que va experimentar els anys 1447-1452, feien la situació insostenible i afeblien la Biga, però canviar la normativa per acabar amb el seu monopoli només ho podia fer el rei. Aquest, tot i els dubtes i les reticències que li permeteren obtenir diners dels dos bàndols, es mostrà procliu a la Busca: amb la reforma de les administracions municipals cercava, d'una banda, mantenir la pau interior i, d'altra banda, obtenir diners, directament de la Ciutat (que, a més, seria exemple per a d'altres) i indirectament de les Corts, on una Barcelona aliada amb la monarquia permetria al rei vèncer amb més facilitat les negatives o les resistències dels estaments.

El novembre de 1453, el governador general Requesens suspengué, per ordre del rei, l'elecció estatutària dels consellers i nomenà un consell d'homes de la Busca. A continuació, el 1455, una nova reglamentació per a l'elecció dels consellers «democratitzà» el municipi, permeté als

menestrals accedir al Consell¹⁰⁶ i atorgà més poder de fiscalització al Consell de Cent. Aleshores es van emprendre les reformes econòmiques més importants: es tornaren a posar en vigor les mesures proteccionistes dictades el 1422¹⁰⁷ i es dugué a terme la reforma monetària.

La necessitat de reformar la moneda havia estat un dels ariets de la Busca contra el poder de la Biga. Els problemes confluents eren els de sempre: escassetat i mala qualitat de la moneda divisionària; diferència entre la plata continguda en el croat i en els dotze diners equivalents;¹⁰⁸ ràtio entre l'or i la plata, o sigui, entre el florí i el croat, i invasió de monedes forasteres, en part per omplir les mancances del numerari circulant, en part per una cotització tradicional excessiva, que no tenia en compte les devaluacions sofertes per aquestes monedes.¹⁰⁹

La Biga es mantenia ferma en les equivalències tradicionals perquè les dues solucions possibles lesionaven greument els seus interessos: augmentar la cotització del croat perjudicava les rendes i els capitals escripturats, les unes i els altres fixats en diners;¹¹⁰ l'alternativa, reduir el contingut metàl·lic de la moneda, perjudicava el comerç d'importació. Però aquesta inactivitat afavoria que croats i florins desapareguessin de la circulació, substituïts per monedes estrangeres d'un valor real més baix: com sempre, la moneda dolenta substituïa la bona.¹¹¹

La Busca, que defensava els interessos dels productors, propugnava la fixació de valors més elevats per al croat i el florí i, per tant, una devaluació de la moneda de compte que permetés disposar de diners menuts i afilerar la moneda catalana amb els sistemes monetaris veïns. Però la devaluació monetària cercava també encarir les importacions i facilitar les exportacions i, amb elles, l'oferta de treball. D'altra banda, la devaluació del diner afavoriria els deutors, entre els quals el municipi i el rei: en el fons, la qüestió era qui pagava la crisi.

La proposta de la Busca era cotitzar el croat a divuit diners i el florí a tretze sous, mentre que la Biga només acceptava apujar el croat a quinze diners. Després de més d'un any d'estira-i-arronsa, sense que el rei s'acabés de definir, el 1456 decretà que el croat valgués divuit diners (el diner perdia una tercera part del seu valor) i el florí, tretze sous (la plata perdia un 18,18 % respecte a l'or), però les quantitats dipositades a la Taula de Canvi de Barcelona i també les d'alguns censals i contractes públics serien augmentades en dos sous i vuit diners per lliura, un 13,33 %, percentatge que representava un 40 % de la pèrdua. S'aconseguí així una estabilitat monetària ben acceptada, que aviat la guerra tornaria a desballestar; no s'aconseguí, en canvi, que circulés més moneda petita, segurament perquè batre diners continuava essent un mal negoci, fins i tot a divuit per croat.

Les reformes de la Busca no van tenir l'eficàcia esperada i els buscaires aviat van caure en els vicis que criticaven als homes de la Biga.¹¹² Tot plegat va desprestigijs i dividir la Busca; els canvis de bàndol van permetre a la Biga recuperar el 1460 el poder municipal, des del qual tindria un paper molt actiu en l'esclat i el finançament de la Guerra Civil.

GUERRA CIVIL (1462-1472) I DECANDIMENT POLÍTIC I ECONÒMIC

Tot i els enfrontaments polítics i socials de les dècades anteriors, a la mort d'Alfons el Magnànim l'any 1458 res no feia pensar en un conflicte imminent. De fet, l'espurna que encengué el conflicte va ser sobretot obra de l'atzar: sense la mort del príncep Carles de Viana l'any 1461, amb sospites d'enverinament que apuntaven cap a la seva madrastra Joana Enríquez, la Generalitat no hauria pogut congriar el clima antimonàrquic suficient per alçar-se en armes contra el rei.

La guerra arruïna les finances públiques i privades

No em referiré al desenvolupament de la guerra, sinó només als seus efectes sobre la moneda, la banca i les finances.¹¹³ La primera cosa que cal dir és que l'enfrontament es va allargar deu anys per la incapacitat de cadascun dels bàndols d'acumular prou mitjans per a imposar-se a l'altre; la pau va arribar perquè el 1472 cap dels bàndols no tenia diners per a continuar el conflicte.

El finançament de la guerra per part de les institucions catalanes va córrer en gran part a càrrec del municipi de Barcelona, que l'estiu de 1462 va votar un impost extraordinari de 60.000 lliures, les quals s'esperaven compensar amb recàrrecs sobre els impostos de la carn, el vi i el peix fresc.¹¹⁴ Aquests diners es van gastar sobretot el 1462 i el 1463; després, la despesa regular va minvar molt i es va finançar tornant a apujar els impostos sobre els queviures, venent censals i traient més diners a bestreta de la Taula de Canvi.

També les diputacions, tant la de Barcelona com la reialista de Tarragona,¹¹⁵ van imposar nous impostos i recàrrecs i van emetre una gran quantitat de censals, però no van aconseguir un finançament suficient, com els clams dels caps militars posen prou de manifest.¹¹⁶

La Taula de Canvi va sofrir un doble procés de reducció de caixa: molts dipòsits van ser retirats mentre la Ciutat s'enduia cada cop més diners per a finançar la guerra. El gener del 1463, les reserves de la Taula ja eren escasses i els anys següents es va recórrer a diversos expedients, com vendre censals a un for cada cop més elevat, oferir interès pels diners dipositats (que va arribar fins a un 15 %) i reduir els pagaments en efectiu a quantitats petites: era una suspensió de pagaments larvada. Finalment, la Taula va fer fallida el febrer de 1468: la guerra havia liquidat l'estalvi barceloní.¹¹⁷ La bancarrota no va significar, però, la liquidació de la Taula: abans d'un mes tornava a obrir amb un «compte nou», els dipòsits del qual eren negociables i reemborsables normalment. Els dipòsits anteriors o de «compte vell» només podien fer pagaments per transferència entre comptes; als seus tenidors, se'ls oferí reconvertir els diners dipositats en censals al 5 %: qui no ho volgués acceptar, hauria d'esperar que la Taula disposés de recursos per a pagar.¹¹⁸ La guerra no solament portà a la fallida la Taula de Canvi de Barcelona, sinó que també moltes hisendes locals es veieren impossibilitades

de pagar les pensions dels censals; a Cervera, per exemple, els censalistes no cobraren res entre 1462 i 1481¹¹⁹ i segurament succeí el mateix en molts altres llocs.

La banca privada també va patir molt els efectes de l'enfrontament: a més dels problemes normals en temps de conflicte, la tradicional malfiança del municipi barceloní i la necessitat d'acaparar diners per a la guerra el portà ja a l'inici del conflicte a exigir el compliment de l'ordenança de 1437,¹²⁰ que va dur al tancament de diferents bancs, i el 1467 l'activitat de les banques privades quedà suspesa davant l'obligació que tots els pagaments es fessin a través de la Taula, que, com hem dit, comptabilitzava les operacions, però no pagava en efectiu.¹²¹

El sistema monetari es veié també afectat: la guerra va comportar canvis en la cotització de les monedes i l'aparició de numerari nou. Davant la fretura de moneda, aquesta es pagava amb premi: el 1467, el florí valia quinze sous i el 1472 setze i mig, mentre que el croat pujava a vint diners. Emetre moneda només hauria estat possible rebaixant-ne la qualitat, però el Consell de Cent no cedí ni en aquestes circumstàncies; l'intent del nou rei elegit, Pere de Portugal, d'encunyar croats de baixa llei fou refusat. Però la moneda d'or era del rei i això li permeté encunyar una moneda nova, el pacífic, còpia del *crusado* portuguès. Comparant el contingut d'or amb el florí, hauria hagut de valer catorze sous i mig; com que el rei demanava que es cotitzés a divuit, el Consell de Cent no li atribuï cap equivalència, però el mercat l'acceptà immediatament a vint, el valor del ducat venecià.¹²² D'altra banda, l'escassetat de moneda petita va portar ciutats i viles d'ambdós bàndols a emetre moneda local, tinguessin o no permís per a fer-ho. Tot i el seu valor escàs, aquestes peces, normalment de coure, s'acceptaven per un diner i les emissions continuaren un cop acabada la guerra, a pesar de les protestes de Barcelona.¹²³

Dificultats postbèl·liques i redreç insuficient

La capitulació de Pedralbes (1472), que posava fi a la guerra, fingia que no hi havia hagut revolta, de manera que tot havia de tornar a l'estat de coses anterior. Però hi havia hagut guerra, vencedors i pèrdues: fer veure que no havia passat res era una pura quimera. Deixant de banda els aspectes polítics, gens irrellevants,¹²⁴ la guerra havia ensorrat el comerç català i, amb ell, l'economia del Principat. El millor resum de la situació són encara les pàgines de Vilar sota els títols «La crisi sobreviu a la guerra» i «La crisi sobreviu als primers esforços de redreçament (1484-1487)».¹²⁵ Sortir de la crisi va costar com a mínim quinze anys; tornar a la potència anterior, no s'aconseguiria mai: el canvi cap a una conjuntura expansiva experimentat per Europa a partir de 1488 no va poder ser gaire aprofitat per Catalunya.¹²⁶

A la vegada, hi havia problemes financers candents, necessàriament lligats a decisions polítiques: els principals eren el retorn dels béns segrestats, el pagament de deutes i rendes endarrerits, en especial les pensions dels censals, i la recuperació de les finances públiques, des de les reials fins a les municipals, passant per les de la Generalitat.¹²⁷

Tot plegat no es va resoldre fins a les molt importants Corts de 1480-1481, ja en temps de Ferran II. Les Corts concediren al rei un subsidi de 100.000 lliures destinat a compensar els seus partidaris; tot i que era una quantitat molt petita, si tenim en compte la quantitat de béns a restituir, l'acord permeté el retorn dels béns immobles als propietaris anteriors. Les mateixes Corts van reconèixer el deute emès per les institucions catalanes per a finançar el conflicte; per al pagament dels censals, al qual la Generalitat i molts ajuntament no podien fer front, s'establiren rebaixes en les pensions a cobrar, que anaven del 20 al 40 % segons si els tenidors havien estat afectes o desafectes a la causa monàrquica.¹²⁸

Les rendes senyoriales i agràries van costar molt més de cobrar, si bé amb grans diferències segons els llocs. De fet, la postguerra manté en part del territori una mena d'estat remença impenetrable per als oficials i recaptadors senyoriales o reials,¹²⁹ però les mateixes Corts de 1480-1481 van abolir la sentència interlocutòria de 1455 i retornaren als senyors tots els seus drets tradicionals sobre els remences. El resultat fou la Segona Guerra Remença (1484-1485). Els remences foren derrotats i el seu cabdill, Pere Joan Sala, executat, però l'endemà era evident que els remences estaven en millors condicions per a continuar la lluita que no pas la monarquia i els senyors. Això va permetre que els uns i els altres acceptessin l'arbitratge del rei: seria la Sentència Arbitral de Guadalupe (1486).

La restauració de la Taula i de la banca privada

A pesar de la fallida de 1467, la Taula de Canvi aconseguí recuperar ràpidament la confiança del públic. D'una banda, perquè la situació de la banca privada no era més fiable; d'una altra banda, gràcies al privilegi de salvaguarda dels dipòsits davant qualsevol confiscació o empara, privilegi concedit el 1468 per Joan de Lorena¹³⁰ i tornat a concedir per Joan II el 1472.¹³¹ De tota manera, el dèficit de les finances municipals continuava dificultant l'estabilitat de la Taula: les pensions dels censals a pagar pujaven 40.000 lliures, però els ingressos municipals quedaven molt per sota d'aquesta quantitat, de manera que l'endarreriment en els pagaments era cada cop més gran i el deute municipal posava la Taula en perill. Finalment, el 1491, els interessos de les pensions van ser reduïts en un 15 % durant dotze anys, cosa que permeté que el 1500 el municipi pogués presentar un balanç gairebé equilibrat.¹³²

Després de la guerra hi havia vuit banquers privats a Barcelona, als quals el 1476 els va ser renovada la prohibició de mantenir comptes oberts a la Taula.¹³³ En compensació, foren autoritzats a negociar lletres de canvi, l'altre gran cavall de batalla entre la Taula i els banquers privats, sempre que respectessin l'obligació d'aplicar el mateix for de les monedes que la Taula de Canvi; de fet, era l'acord de 1449.¹³⁴

El redreç de la mercaderia

Les Corts de 1480-1481 també van instituir l'anomenat redreç de la mercaderia. Es tractava de recuperar la política buscaire d'aranzels destinats a protegir el comerç i els

principals sectors de la producció catalana (draps, ferro obrat, corall i productes de couro), amb l'afegit de la concessió per part del rei d'un mercat reservat a l'illa de Sardenya, on només els catalans podien portar teixits i comprar corall no treballat; el 1504, la reserva del mercat draper es va ampliar a Sicília i Nàpols i a les places del nord d'Àfrica.¹³⁵ Aquestes mesures, més que de redreç són de defensa i donen fe de la pèrdua de competitivitat en els mercats internacionals i de l'escassa confiança a recuperar-la. Cal tenir present, però, que la represa es va fer adaptant-se a situacions noves: tot i el prestigi del comerç d'Orient, la intervenció en el món atlàntic resultava molt més rendible, així com el comerç amb l'interior de Castella, en especial les fires de Medina. En canvi, els avantatges aranzelaris als ports del nord d'Àfrica no van ser aprofitats directament pels catalans, sinó per comerciants alemanys, suposadament factors de comerciants catalans.¹³⁶ La represa es va veure encara dificultada per la implantació de la Inquisició castellana el 1487 i l'expulsió dels jueus el 1492.

Tot i això, la capacitat de la manufactura catalana es mantenia pràcticament intacta i s'observa un creixement de la producció artesanal i de l'exportació de teixits fora de Barcelona, sobretot a l'àrea compresa entre Barcelona, Manresa, Berga, Ripoll i Perpinyà. D'altra banda, hi ha un sector en el qual Catalunya i en especial Barcelona excel·liren en aquests anys: l'assegurança, fet que indica que, tot i l'ensorrada financera i el cost de la guerra, tant directes com per a l'impagament de rendes, encara es podien reunir petits capitals per a un negoci prou segur i rendible si es practicava diluint el risc a base de participar en moltes operacions arriscant pocs diners en cadascuna. L'èxit s'explica, sobretot, per una normativa legal avançada: les ordenances de 1484 són comparativament molt liberals i, entre altres aspectes, permeten assegurar fins a set vuitens del valor de les mercaderies que naveguen en naus catalanes i tres quarts sobre naus estrangeres, diferència que era sistemàticament ignorada.¹³⁷ Això convertí Barcelona en un gran centre assegurador, fins i tot per a trajectes que no tocaven el port barceloní, com per exemple viatges entre Andalusia i les illes Canàries o a la inversa o entre Andalusia i els Països Baixos, Aigües-mortes, Rodes, Creta o Alexandria, o de Mallorca a Ragusa o Venècia.¹³⁸

La reordenació monetària de Ferran II

A final del segle xv, la situació monetària europea es caracteritza per unes existències d'or estables i un augment de les aportacions de plata.¹³⁹ Però, a Catalunya, el diner continuà perdent valor: l'abril de 1491, el pacífic es mantenia a vint sous, però el florí havia pujat a disset, de manera que l'or continuava sobrevalorat respecte als països veïns, fet que tornava a provocar fuga de croats.¹⁴⁰

Aquesta era la situació quan el 1493 Ferran II dugué a terme una reordenació general de la moneda que seria la base del sistema monetari català de l'edat moderna.¹⁴¹ D'una banda, el diner va ser rebaixat, de manera que el

seu contingut de plata només era el 60 % del teòric de la moneda de tern. El croat va passar a valer 24 diners, el doble del seu valor original, però continuava contenint més plata que 24 diners corrents.¹⁴² El desajustament es va resoldre decretant que el diner no fos d'acceptació obligatòria, o sigui, reduint la seva funció a les quantitats inferiors a un croat; deixava de ser una moneda real per convertir-se en moneda fiduciària: era una solució molt moderna.

Ferran II introduí també una nova moneda d'or que substituiria ràpidament tant el florí com el pacífic: era el principat, còpia del ducat venecià, la principal moneda internacional de l'època. Tant el principat com el seu equivalent castellà, l'«excelente de la Granada», van ser coneguts sempre com a ducats.

CONCLUSIONS

El principal canvi experimentat per la moneda catalana durant els dos darrers segles de l'edat mitjana va ser la introducció de la moneda d'or, el florí, signe de potència, però també font de maldecaps per la seva relació amb la moneda de plata. Els problemes monetaris provenien de l'estricta ortodòxia mantinguda pel Consell de Cent barceloní, responsable de la moneda de plata, en un entorn canviant i de monedes de menor valor, que provocava repetidament sortides de moneda bona i circulació de peces estrangeres de valor inferior. Tot i això, s'ha de valorar positivament la resistència de la moneda catalana, que es va estalviar els forts daltabaixos de la moneda castellana o de la francesa: el diner es va mantenir sempre entre el seu valor original i dos terços d'aquest, fins a ser reduït a la meitat ja a les portes de l'edat moderna.

La banca es desenvolupà a Catalunya al segle XIV, tant tècnicament com en volum de dipòsits. Els dipòsits permetien concedir crèdit, que fluï cap a les comandes comercials i cap al negoci canviari (especialment per part de mercaders banquers italians establerts a Catalunya) i també cap al finançament directe o indirecte de la monarquia. Sovint les cases de banca mantenien un coeficient de caixa insuficient, de manera que les fallides sovintejaven; les més sonades van ser les dels anys vuitanta, causades per la insolvència de la monarquia. La banca privada autòctona no es recuperaria mai prou bé d'aquest contratemps; al segle XV sorgí la banca pública, la Taula de Canvi de Barcelona, proliferaren els mercaders banquers italians i es produí un control més gran de les banques privades, tant per evitar els seus abusos reals o suposats com per l'interès que la Ciutat tenia en la bona marxa de la Taula de Canvi, que li fornava diners per a lluir censals, rebaixant així la càrrega del deute.

A la primera meitat del segle XIV es va instituir la fiscalitat d'estat, controlada per les Corts i la seva emanació, la Diputació del General. L'augment de les exaccions va ser possible per la bona marxa de l'economia alhora que era un fre per a aquesta.

A partir sobretot de 1435, la crisi econòmica urbana es va traduir en una lluita social contra l'oligarquia (la Biga), mentre al camp s'aprofundia el conflicte entre remences i senyors i l'enfrontament entre la monarquia i l'oligarquia representada a les Corts. El resultat de tot plegat va ser la Guerra Civil de 1462-1472 i la ruïna econòmica del país. Els intents de redreç posteriors van quedar molt lluny de recuperar la potència anterior, fet que, sumat al definitiu allunyament de la cort reial, va esborrar pràcticament Catalunya tant del mapa polític com de l'econòmic.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Paulino IRADIEL MURUGARREN. «La crisis bajomedieval, un tiempo de conflictos». A: *Conflictos sociales, políticos e intelectuales en la España de los siglos XIV y XV*. Gobierno de la Rioja. Instituto de Estudios Riojanos, Logronyo 2004, p. 18-19.
- [2] Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. «Introducció». A: Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (coord.). *El món del crèdit a la Barcelona medieval*. Arxiu Històric de la Ciutat, Barcelona 2007, col·l. «Barcelona Quaderns d'Història», num. 13, p. 11.
- [3] Richard BEAN. «War and the Birth of the Nation State». *Journal of Economic History*, xxxiii, 1 (1973), p. 203-221, p. 220.
- [4] Guy BOIS. «Fiscalité et développement économique à la fin du Moyen Âge». A: Manuel SÁNCHEZ i Antoni FURIÓ (cur.). *Colloqui Corona, municipis i fiscalitat a la baixa edat mitjana*. Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida 1997.
- [5] Antoni RIERA i Gaspar FELIU. «Activitats econòmiques». A: Jaume SOBREQÜÉS (dir.). *Història de Barcelona*. Vol. 3. *La ciutat consolidada (segles XIV i XV)*. Ajuntament de Barcelona, Barcelona 1992, p. 181.
- [6] Peter SPUFFORD. *Dinero y moneda en la Europa medieval*. Crítica, Barcelona 1991, p. 372 i 442. La diferència de comportament de les autoritats monetàries s'observa clarament a Catalunya: mentre Barcelona feia punt del manteniment de la moneda de plata, allà on la monarquia tenia les mans lliures optava per rebaixar-ne la cotització (el ral sard passa de 12 a 18 diners el 1325) o per disminuir el seu contingut en plata, com a Mallorca o a València: Miquel CRUSAFONT i SABATER. *Barcelona i la moneda catalana*. Caixa de Pensions, Barcelona 1989.
- [7] Josep BOTET i SISÓ. *Les monedes catalanes*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1908-1911, vol. II, p. 20 i 40. La moneda de tern no va ser perpètua, però es va mantenir fins a 1493 i va perviure com a moneda de compte fins al segle XIX. El diner era encara massa gran per a algunes transaccions: sobretot a Ponent hi havia una gran profusió de moneda local, pugesa, amb valor d'un quart de diner: Miquel CRUSAFONT i SABATER. *Història de la moneda catalana*. Crítica, Barcelona 1996, p. 104.
- [8] Sobre els orígens de la banca a Catalunya, es pot veure Manuel RIU. «Banking and Society in Late Medieval and Early Modern Aragon». A: *The Dawn of Modern Banking*. Yale University Press, New Haven 1979, p. 131-167,

- traduït al català amb el títol «La banca i la societat a la Corona d'Aragó a finals de l'edat mitjana i començament de la moderna». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 11-12 (1990-1991), p. 187-224; Stephen BENSCH. «La primera crisi bancària de Barcelona». *Anuario de Estudios Medievales*, 19 (1989), p. 311-328; Antoni RIERA i Gaspar FELIU. «Activitats...», *op. cit.*, p. 240-245.
- [9] Stephen BENSCH. «La primera crisi...», *op. cit.*; Abbot Payson USHER. *The Early History of Deposit Banking in Mediterranean Europe*. Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1943, p. 239. L'ordenació bancària té, però, unes bases anteriors: el *Recognoverunt proceres*, recull de legislació municipal barcelonina, de l'any 1284, dóna valor judicial a les partides escrites en els llibres dels canvistes, sempre que hagin estat jurats davant del veguer: Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA. «Problemas y puntos destacados de una historia de las prácticas contables de la banca privada barcelonesa en los siglos XIII, XIV y XV». A: *En torno a la elaboración de una historia de la contabilidad en España*. Madrid 1996, p. 130.
- [10] Mil marcs d'argent equivalien a 3.600 lliures de moneda. Cap banquer no dipositava una quantitat tan elevada, sinó que presentava avaladors per aquest valor.
- [11] André-E. SAYOUS. *Els mètodes comercials a la Barcelona medieval*. Traducció, edició i estudi introductor a càrrec d'Arcadi Garcia i Sanz i Gaspar Feliu i Montfort. Base, Barcelona 1975, p. 96-97; Manuel RIU. «La banca...», *op. cit.*, p. 11.
- [12] Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. *El naixement de la fiscalitat d'estat a Catalunya (segles XII-XIV)*. Eumo, Vic 1995, p. 71-84.
- [13] Constitució *Volem, statuim e ordenam*, que per primera vegada a Europa condicionava la concessió de tributs a l'aprovació dels representants dels estaments de la societat. Antoni RIERA MELIS. «La Diputació del General de Catalunya, 1412-1444. El desenvolupament d'una administració autonòmica medieval en un context conflictiu». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 30 (2010), p. 154; Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. «La consolidació de la nova fiscalitat a Catalunya (1359-1380)». A: Maria Teresa FERRER I MALLOL (dir.). *Història de la Generalitat de Catalunya. Dels orígens medievals a l'actualitat, 650 anys*. Generalitat de Catalunya, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2011, coll. «Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica», XIII, p. 100-101.
- [14] Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. *El naixement de la fiscalitat...», op. cit.*, p. 69-72 i 85-86.
- [15] Ja l'any 1288 es va concedir una cisa (impost sobre les compravendes al mercat) que havien de pagar els llocs reials i d'església durant tres anys i que és la primera notícia d'un impost indirecte general sobre gran part del territori català: Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. *El naixement de la fiscalitat...», op. cit.*, p. 55-56.
- [16] Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ i Pere ORTÍ GOST. «La Corona en la gènesis del sistema fiscal municipal en Catalunya (1300-1360)». A: Manuel SÁNCHEZ i Antoni FURIÓ (cur.). *Colloqui Corona...», op. cit.*, p. 234.
- [17] Sardenya havia estat adjudicada a Jaume II el 1297, però la conquesta no es va plantejar seriosament fins a 1321.
- [18] Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ i Pere ORTÍ GOST. «La Corona en la gènesis...», *op. cit.*, p. 242 i 247-248. Encara que a la pràctica els dos noms s'utilitzaven com a sinònims segons les poblacions, les qüestions eren les quantitats que les ciutats pagaven al monarca en reconeixement de la seva senyoria; la seva distribució entre la població es feia per mitjà de talles, repartiment per caps de casa d'acord amb la seva riquesa estimada; les talles resultaven altament conflictives per les exempcions, les desigualtats en l'assignació de les quantitats a pagar i la manca de renovació, que separava l'exigència fiscal de la situació econòmica real: Flocel SABATÉ I CURULL. «L'augment de l'exigència fiscal en els municipis catalans al segle XIV: elements de pressió i de resposta». A: Manuel SÁNCHEZ i Antoni FURIÓ (cur.). *Colloqui Corona...», op. cit.*, p. 450-451.
- [19] Les viles, en canvi, van continuar pagant qüestions, o sigui, repartiments entre la població: Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. *El naixement de la fiscalitat...», op. cit.*, p. 92.
- [20] Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ i Pere ORTÍ GOST. «La Corona en la gènesis...», *op. cit.*, p. 234.
- [21] Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. *El naixement de la fiscalitat...», op. cit.*, p. 100.
- [22] Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. *El naixement de la fiscalitat...», op. cit.*, p. 102-104.
- [23] El censal era un instrument de crèdit privat consistent en la venda del dret a cobrar una pensió anual a canvi d'una quantitat rebuda, mentre aquesta no fos retornada. Legalment era una venda, però, de fet, era un crèdit indefinit, retornable a voluntat del deutor i garantit per un bé immoble o un ingrés. El censal (i el violari), com a forma d'endeutament per temps indefinit, es va difondre entre particulars a partir de mitjan segle XIII; un segle més tard es convertiria en el gran instrument del deute públic. El violari era una forma especial de censal que limitava l'obligació de pagar les pensions o de retornar el capital a una o dues vides: aquestes limitacions es compensaven amb una major taxa d'interès. La consideració de venda li permetia salvar les condemnes eclesiàstiques a la usura, tot i que la polèmica sobre aquest punt continuaria encara fins cap a 1340. El treball jurídic bàsic continua essent Arcadi GARCIA SANZ. «El censal». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, xxxvii (1961); per a la disputa sobre la seva licitud, vegeu Josep HERNANDO DELGADO. «Les controvèrsies teològiques sobre la licitud del crèdit a llarg termini». A: Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. *El món del crèdit...», op. cit.*
- [24] Abbot Payson USHER. *The Early History...», op. cit.*, p. 135. Yvan ROUSTIT. «La consolidation de la dette publique à Barcelone au milieu du XIVe siècle». *Estudios de Historia Moderna*, iv (1954), p. 48-52.
- [25] Yvan ROUSTIT. «La consolidation de la dette...», *op. cit.*, p. 32-33; Pere ORTÍ GOST. «Les finances municipals de Barcelona: del censal a la Taula de Canvi». A: Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. *El món del crèdit...», op. cit.*, p. 259-260.

- [26] Yvan ROUSTIT. «La consolidation de la dette...», *op. cit.*, p. 50 i 95.
- [27] Christian GUILLERÉ. *Girona al segle XV*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1993-1994, p. 247; Pere VERDÉS I PIJUAN. «Barcelona, capital del mercat del deute públic català, segles XIV-XV». A: Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. *El món del crèdit...*, *op. cit.*, p. 288.
- [28] Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ i Pere ORTÍ GOST. «La Corona en la gènesis...», *op. cit.*, p. 260.
- [29] El program es va ocasionar per la desviació contra el call jueu d'una protesta antifiscal ciutadana: Carme BATLLE GALLART. *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Departamento de Estudios Medievales (Institución Milá y Fontanals), Barcelona 1973, vol. I, p. 111-115. Xavier PONS I CASACUBERTA. «La comissió creada pel rei Joan I i la reina Violant a partir dels progroms contra els jueus de 1391. Espoliació del capital i patrimoni dels jueus conversos». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 30 (2009-2010).
- [30] El primer florí encunyat a les terres catalanes ho fou pel darrer rei de Mallorca, Jaume III, a Perpinyà; conquerida la ciutat, Pere III continuà les emissions i, de fet, la major part dels florins «d'Aragó» s'encunyaren a la ciutat: Josep BOTET I SISÓ. *Les monedes...*, *op. cit.*, vol. II, p. 127; Miquel CRUSAFONT I SABATER. *Història de la moneda...*, *op. cit.*, p. 41; Miquel CRUSAFONT I SABATER i Rafael COMAS I EZEQUIEL. *El florí d'or català: Catalunya, València, Mallorca*. Asociación Numismática Española i Societat Catalana d'Estudis Històrics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans. Barcelona 1996, p. 30-32 i 36. També el florí de Florència es va afeblir un 5,11 % a la segona meitat del segle XIV: Peter SPUFFORD. *Handbook of medieval exchange*. Offices of the Royal Historical Society. Londres 1986, p. 1-6.
- [31] Recordem el conegut capítol de Vilar «Era del croat, era del florí», en què el croat era considerat el símbol d'un període d'expansió, mentre que el florí inaugurava uns temps de retrocessos i inquietuds; Pierre VILAR. *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Vol. II. *El medi històric*. Edicions 62, Barcelona 1964, p. 176-177; Antoni RIERA i Gaspar FELIU. «Activitats...», *op. cit.*, p. 223.
- [32] A la ràtio preponderant a Europa, el florí no hauria hagut de valer més de 9 sous i mig; Mario del TREPPO. *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa*. Curial, Barcelona 1976, p. 265.
- [33] Pierre VILAR. *Catalunya dins l'Espanya...*, *op. cit.*, p. 179, a completar amb Antoni RIERA i Gaspar FELIU. «Activitats...», *op. cit.*, p. 224, i en especial la nota 476.
- [34] L'obcecació per l'ortodòxia monetària no era una exclusiva de Barcelona: Venècia, tan capdavantera en temes comercials, es va negar repetidament a tocar la seva moneda de plata, que acabaria desapareixent de la circulació: Peter SPUFFORD. *Dinero y moneda...*, *op. cit.*, p. 365.
- [35] Peter SPUFFORD. *Dinero y moneda...*, *op. cit.*, p. 442.
- [36] Miquel CRUSAFONT I SABATER. *Barcelona i la moneda*, *op. cit.*, p. 150-158; Claude CARRÈRE. *Barcelona, 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi*. Curial, Barcelona 1977-1978, vol. II, p. 168-170.
- [37] Miquel CRUSAFONT I SABATER. *Història de la moneda...*, *op. cit.*, p. 95.
- [38] Joan I introduí el coronat, de quatre diners, el 1394; Martí l'Humà, una emissió de croats el 1398, una imitació del ral mallorquí el 1400 i una «blanca coronada» el 1409. A més de l'oposició legal, els consellers de Barcelona escanyaren aquestes emissions donant-los una equivalència desfavorable respecte a les blanques franceses. Miquel CRUSAFONT I SABATER. *Barcelona i la moneda*, *op. cit.*, p. 151. Joan I encunyà també sense èxit una moneda d'or, el «timbre d'or d'Aragó».
- [39] Però el 1405 els escuts eren acceptats a la Taula a 16 sous o a 16 sous i mig; Gaspar FELIU. *Els primers llibres conservats de la Taula de Canvi de Barcelona. Transcripció i estudi*. Barcelona (Fundació Noguera), 2016.
- [40] Els florins portats a França donaven un guany del 12,5 %. Claude CARRÈRE. *Barcelona, 1380-1462...*, *op. cit.*, p. 168-169 i 191-192.
- [41] La bibliografia sobre els orígens de la Generalitat és molt abundant; citaré només el treball més recent i complet: Maria Teresa FERRER I MALLOL. *Els orígens de la Generalitat de Catalunya (1359-1413)*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 2009, col·l. «Història i Pensament», 7, republicada amb alguns canvis a: Maria Teresa FERRER I MALLOL. «El naixement de la Generalitat de Catalunya (1359-1413)». A: Maria Teresa FERRER I MALLOL (dir.). *Història de la Generalitat...*, *op. cit.*
- [42] Yvan ROUSTIT. «La consolidation de la dette...», *op. cit.*, p. 95; Pere ORTÍ GOST. «Les finances municipals...», *op. cit.*, p. 262; Daniel RUBIO I MANUEL. «El circuit privat del crèdit a Barcelona». A: Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. *El món del crèdit...*, *op. cit.*, p. 239.
- [43] En clara diferència respecte a França o a Castella, on l'impost públic era una creació de la Corona, que en fixava les formes i el recaptava: Antoni FURIÓ. «Estructures fiscals, pressió impositiva i reproducció econòmica al País Valencià en la baixa edat mitjana». A: Manuel SÁNCHEZ i Antoni FURIÓ (cur.). *Colloqui Corona...*, *op. cit.*, p. 508; Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. «La consolidació de la nova...», *op. cit.*, p. 110.
- [44] Yvan ROUSTIT. «La consolidation de la dette...», *op. cit.*, p. 55.
- [45] La bolla era el segell de plom que es posava als teixits com a senyal d'haver pagat l'impost.
- [46] Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. *El naixement de la fiscalitat...*, *op. cit.*, p. 132. Com molt bé adverteix Sánchez, el repartiment pel nombre de focs només servia per al repartiment de la quantitat a pagar, no pressuposava la forma com cada lloc recaptaria els diners.
- [47] Maria Teresa FERRER I MALLOL. *Els orígens de la Generalitat...*, *op. cit.*, p. 27-29. Les reformes posteriors són vaines d'organització, fins a la definitiva consolidació el 1413, a les primeres Corts de la dinastia Trastàmara (Maria Teresa FERRER I MALLOL. «El naixement de la Generalitat...», *op. cit.*, p. 40). Sobre la primera venda de cen-

- sals per part de la Diputació, vegeu Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. «Las primeras emisiones de deuda pública por la Diputación del General de Cataluña (1365-1369)». A: Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (ed.). *La deuda pública en la Cataluña bajomedieval*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid 2009. La necessitat de pagar les pensions anuals dels censals va incidir en la consolidació de la Generalitat: només una institució permanent podia garantir tant el cobrament de les imposicions com el pagament dels censals que aquestes garantien: Antoni RIERA MELIS. «La Diputació del General...», *op. cit.*, p. 174-176.
- [48] Ja el 1326 Jaume II permetia a les ciutats vendre censals i violaris per obtenir els diners del subsidi que li havien promès. Yvan ROUSTIT. «La consolidation de la dette...», *op. cit.*, p. 95; Jordi MORELLÓ BAGET. «El sistema fiscal dels municipis catalans: l'exemple del Camp de Tarragona». A: Manuel SÁNCHEZ i Antoni FURIÓ (cur.). *Colloqui Corona...*, *op. cit.*, p. 279. La bibliografia sobre l'endeutament municipal és molt extensa; la major part es pot veure a Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. «Introducción». A: Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (ed.). *La deuda pública...*, *op. cit.*, p. 9, amb l'afegit dels treballs publicats en la mateixa obra.
- [49] Jordi MORELLÓ BAGET. «El sistema fiscal...», *op. cit.*, p. 30; Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. *El naixement de la fiscalitat...*, *op. cit.*, p. 127.
- [50] Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. *El naixement de la fiscalitat...*, *op. cit.*, p. 127-128; Pere VERDÉS PIJUAN. «Per ço que la vila no vage a perdició». *La gestió del deute públic en un municipi català (Cervera, 1387-1516)*. Consell Superior d'Investigacions Científiques. Institució Milà i Fontanals. Departament d'Estudis Medievals, Barcelona 2004; Jordi MORELLÓ BAGET. «La crisi financera en una vila del Camp de Tarragona: Valls a principis del segle XV». A: Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ (ed.). *Fiscalidad real y finanzas urbanas en la Cataluña medieval*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Institució Milà i Fontanals, Barcelona 1999, p. 219-254.
- [51] Pere ORTÍ GOST. «Les finances municipals...», *op. cit.*, p. 271-272.
- [52] Pere VERDÉS PIJUAN. «Les imposicions a Cervera durant la segona meitat del s. XIV». A: Manuel SÁNCHEZ i Antoni FURIÓ (cur.). *Colloqui Corona...*, *op. cit.*; Flocel SABATÉ i CURULL. «L'augment de l'exigència fiscal...», *op. cit.*, p. 264-272 i 443-445.
- [53] Pere ORTÍ GOST. «Les finances municipals...», *op. cit.*, p. 270. Les taxes provenen de Gaspar FELIU. *Els primers llibres conservats...*, *op. cit.*
- [54] Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*; André-E. SAYOUS. *Els mètodes comercials...*, *op. cit.*; Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA. «Problemas y puntos...», *op. cit.*; Manuel RIU. «La banca...», *op. cit.*; Stephen BENSCH. «La primera crisis...», *op. cit.*
- [55] Damien COULON. *Barcelone et le grand commerce d'Orient au Moyen Âge. Un siècle de relations avec l'Égypte et la Syrie-Palestine (ca. 1330 - ca. 1430)*. Casa de Velázquez i Institut Europeu de la Mediterrània, Madrid i Barcelona 2004, col·l. «Bibliothèque de la Casa de Velázquez», vol. 27, p. 539-540; Gaspar FELIU. «Mercaders-banquers barcelonins: l'endeutament de la monarquia i la fallida de la Taula de Canvi de Pere Descaus i Andreu d'Olivella el 1381». A: Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. *El món del crèdit...*, *op. cit.*, p. 199-200.
- [56] Sobre les famílies de comerciants i banquers italians instal·lats a Barcelona, en especial els toscans, vegeu Elisa SOLDANI. *Uomini d'affari e mercanti toscani nella Barcellona del quattrocento*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Institució Milà y Fontanals. Departamento de Estudios Medievales, Barcelona 2010.
- [57] Peter SPUFFORD. *Dinero y moneda...*, *op. cit.*, p. 506. Si bé la difusió va ser tardana, la regulació va ser avançada: només la normativa florentina (1393) és un any anterior a la de Barcelona, que regulava l'acceptació i el pagament de la lletra i la responsabilitat del lliurador; tres anys més tard, els litigis sobre lletres eren confiats al Consolat de Mar com a tribunal mercantil: Antoni RIERA i Gaspar FELIU. «Activitats...», *op. cit.*, p. 232-233. També va ser molt ràpida l'adopció de l'endós: André-E. SAYOUS. *Els mètodes comercials*, *op. cit.*, p. 35.
- [58] Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 242.
- [59] Destaquen les banques Gualbes, diverses companyies regides per membres de la família; van poder sobrepassar la crisi dels primers anys vuitanta, però els darrers representants, Francesc i Manuel, feren fallida el 1405. Damien COULON. *Barcelone et le grand commerce...*, *op. cit.*, p. 542-549. Altres cases de banca duradores estan lligades a les famílies d'Usay, Brunet, Provençals, Bertran, Pasqual, Madir o Bellmunt; Manuel RIU. «La banca...», *op. cit.*, p. 209, n'ofereix una llista més ampla.
- [60] El mecanisme és prou conegut: les males collites encareixen les vitalles i provoquen dificultats de venda de la producció urbana; d'altra banda, les hisendes municipals pateixen a la vegada l'augment de les despeses per la compra de blat i la disminució del rendiment dels impostos, fets que les posen al caire de la fallida.
- [61] Spufford situa cap a 1390 l'inici de l'escassetat de plata, però a Catalunya, que s'abastia de les mines sardes i que enviava molta plata a Orient, el fenomen és anterior: la seca sarda d'Esglésies tancà cap a 1365. Damien COULON. *Barcelone et le grand commerce...*, *op. cit.*, p. 353-354, indica una gran disminució de l'exportació de plata cap a Orient, que pels volts de 1375 sembla gairebé inexistent.
- [62] La Taula de Descaus i d'Olivella ha estat molt estudiada: Francesc CARRERAS CANDI. *Geografia general de Catalunya*. Vol. II. *Ciutat de Barcelona*. Albert Martín, Barcelona s. a., p. 687; Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 258-261; Ramon GUBERN. «La crisis financiera de 1381 en la Corona de Aragón». A: *X Congreso di Scienze Storiche. Riassunti delle comunicazioni*, Roma, 1955, p. 236-238; Manuel RIU. «La banca...», *op. cit.*, p. 210; Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA. «Las actividades y operaciones de la banca barcelonesa trecent-

- tista de Pere des Caus y Andreu d'Olivella». *Revista Española de Financiación y Contabilidad*, xxvii, 55 (1988), p. 115-182; Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA. «Crédito, deuda y banca. Las técnicas financieras en la segunda mitad del cuatrocientos». A: Esteban SARASA i Eliseo SERRANO (coord.). *La Corona de Aragón y el Mediterráneo. Siglos xv-xvi*. Institución Fernando el Católico, Saragossa 1997, p. 73-84; Gaspar FELIU. «Los libros contables en el proceso legal de la quiebra de la *taula de canvi* de Pere des Caus y Andreu d'Olivella (1381)». *Revista Española de Financiación y Contabilidad*, xxxiii, 120 (2004); Gaspar FELIU. «Mercaders-banquers...», *op. cit.* Pere des Caus regia ja una *taula de canvi* el 1343 en societat amb Francesc Castanyó (Yvan ROUSTIT. «La consolidation de la dette...», *op. cit.*, p. 37-38) i més tard en tingué una altra amb Bernat Bertran. No sabem, però, de quan data la societat amb el seu gendre, Andreu d'Olivella, possiblement de 1373 o 1374: Gaspar FELIU. «Los libros contables...», *op. cit.*, p. 99-100.
- [63] Així ho establia el capítol de les Corts de Barcelona de 1299, que feia responsable el canviador de les partides inscrites en els seus llibres. L'operació requeria tres partides comptables: els particulars, atrets per l'esquer d'interessos elevats, ingressaven diners en un compte de la tresoreria reial; a continuació, el capital més els interessos eren anotats pels banquers en el compte del prestador, amb indicació de la data en què podien ser retirats, o sigui, el termini del préstec (Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 262-264, i, més complet, Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA. «Las actividades y operaciones...», *op. cit.*, p. 143, només parlen d'aquests dos primers passos). Finalment, si tot anava bé, al venciment del crèdit, la tresoreria reial ingressava capital i interessos a l'haver de des Caus i d'Olivella, que, en cas d'incompliment, estaven facultats per a carregar interessos sobre el deute, que en aquest cas creixia com una bola de neu.
- [64] Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 260.
- [65] El rei es va mostrar irat perquè des Caus i d'Olivella no li concedien un nou crèdit de 50.000 florins que li havien promès per a la lluita a Sardenya, tot i la protesta dels banquers, que no podien concedir el crèdit perquè el rei no havia pagat els deutes vençuts. Els aspectes posteriors, molt complexos i que es van allargar fins a 1405, es poden veure a Gaspar FELIU. «El Maestro Racional de la Corona de Aragón y la revisión de cuentas de la *Taula de Canvi* de Pere des Caus y Andreu d'Olivella». A: IX Congreso AECA: La Unión Europea, un reto para las empresas y los profesionales españoles. Salamanca, Universidad de Salamanca, 1997; Gaspar FELIU. «Los libros contables...», *op. cit.*; Gaspar FELIU. «Mercaders-banquers...», *op. cit.*, p. 206-210.
- [66] Garí i no García, com per error consta a Ramon GUBERN. «La crisis financiera...», *op. cit.*, i ha passat a gran part de la historiografia posterior.
- [67] Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA. «Problemas y puntos...», *op. cit.*, p. 134.
- [68] Pierre VILAR. *Catalunya dins l'Espanya...*, *op. cit.*, p. 183-184; Jaume VICENS I VIVES. *Els Trastàmars (segle xv)*. Teide, Barcelona 1956, coll. «Biografies Catalanes», p. 18.
- [69] Gaspar FELIU. «La crisi de la baixa edat mitjana». A: Àngel CASALS (coord.). *Revisió historiogràfica de Jaume Vicens Vives*. Galerada, Barcelona 2010, coll. «Llibres de Prada. Universitat Catalana d'Estiu», 2, p. 51-52.
- [70] Manuel RIU. «La banca...», *op. cit.*, p. 210.
- [71] Antoni RIERA i Gaspar FELIU. «Activitats...», *op. cit.*, p. 209; Mario del TREPPO. *Els mercaders catalans...*, *op. cit.*, p. 34-39; Gaspar FELIU. «La crisis catalana de la Baja Edad Media: estado de la cuestión». *Hispania. Revista Española de Historia*, LXIV/2, 217 (2004), p. 464-465; Antoni RIERA MELIS. «La Diputació del General...», *op. cit.*, p. 167. Els principals moments i raons de la desacceleració econòmica van ser les dificultats del comerç del Llevant a partir del domini del sultanat mameluc a Egipte el 1428, i la prohibició de vendre espècies al mercat de Tolosa de Llenguadoc el 1438; secundàriament, però amb un fort impacte social, la creixent competència dels draps de Flandes i del nord de França a partir de la dècada de 1420, que arruïnava la draperia local; Antoni RIERA MELIS. «La Diputació del General...», *op. cit.*, p. 207.
- [72] El 1395, la Ciutat prohibí als canviadors la compra i venda de florins i el 1397 el municipi posà els banquers sota la jurisdicció del Consolat de Mar (tribunal de comerç) i els obligà a exercir la seva activitat a la Llotja, inaugurada de poc, on podien ser més ben controlats: Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 244-245; Manuel RIU. «La banca...», *op. cit.*, p. 211.
- [73] En endavant m'hi referiré com la Taula o la Taula de Canvi, en majúscules, per a distingir-la de la resta de taules de canvi. La creació de la Taula va ser molt ràpida: la primera notícia prové d'una proposició presentada al Consell de Cent el 25 d'abril de 1400: Francesc CARRELLAS CANDI. *Ciutat...*, *op. cit.*, p. 686; Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 269-270. Altres aspectes de la Taula, com la seva organització interna, la comptabilitat, l'origen dels capitals dipositats, el tractament de la moneda estrangera, etc., es poden veure a Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 269-277; Manuel RIU. «La banca...», *op. cit.*; Anna Maria ADROER i Gaspar FELIU. *Història de la Taula de Canvi de Barcelona. Seu fundacional de la Caixa de Barcelona*. Caixa de Barcelona, Barcelona 1989; Gaspar FELIU, «Moneda y banca en Cataluña en el siglo xv». A: Antonio M. BERNAL (ed.). *Moneda y crédito en la monarquía hispánica*. Marcial Pons, Madrid 2000; Josep Maria PASSOLA, *Els orígens de la Banca Pública. Les Taules de Canvi Municipals*. Ausa, Sabadell 1999; Pere ORTÍ GOST. «Les finances municipals...», *op. cit.*, p. 272-281.
- [74] Sembla que la Taula absorbí una anterior taula del pes dels florins.
- [75] Dipòsits judicials, tutories, dipòsits a solta (retinguts mentre no es complís una determinada condició)...
- [76] Per això, un gran nombre de comptes s'obrien per a una

sola operació: els diners ingressats eren retirats de seguida, però ja quedava constància del pagament. Segons Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 181, el 1433 havien tingut relació amb la Taula 1.494 persones, fet que el portà a l'exageració de dir que una de cada quatre famílies de Barcelona tenia un compte a la Taula; en el millor dels casos, una de cada quatre famílies hauria tingut alguna relació amb la Taula.

- [77] Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 169, afirma que la Taula mantenia nombrosos comptes amb dèficit, que trencaven el teòric monopoli municipal; Pere ORTÍ GOST. «Les finances municipals...», *op. cit.*, p. 281, ha demostrat que els crèdits corresponen a funcionaris municipals, començant pel clavari. Tot i això, sembla que es feien els ulls grossos amb els administradors de la Taula: a l'arqueig de caixa dut a terme el 23 de gener de 1405 en el moment del traspàs dels administradors de 1404 als seus successors, faltaven a la caixa 419 lliures, 2 sous i 4 diners, que no foren lliurats per un dels administradors anteriors, Pere de Casasaja, fins al 20 d'agost; Gaspar FELIU. *Els primers llibres conservats...*, *op. cit.*
- [78] El 1412, el clavari devia a la Taula de Canvi una suma molt superior als ingressos municipals: Francesc CARRERAS CANDI. *Ciutat...*, *op. cit.*, p. 688-690; Pere ORTÍ GOST. «Les finances municipals...», *op. cit.*, p. 274.
- [79] Francesc i Manuel de Gualbes van fer fallida el novembre de 1404 i Jaume i Joan Massana, la primavera següent; Gaspar FELIU. *Els primers llibres conservats...*, *op. cit.* Els descoberts amb altres bancs eren inevitables: sense crèdit mutu no hi ha possibilitats de mantenir relacions interbancàries.
- [80] Jaume VICENS I VIVES. *Els Trastàmars...*, *op. cit.*, p. 18; Pierre VILAR. *Catalunya dins l'Espanya...*, *op. cit.*, p. 182; Anna Maria ADROER i Gaspar FELIU. *Història de la Taula...*, *op. cit.*, p. 31; Gaspar FELIU, «Moneda y banca...», *op. cit.*, p. 133-134; Antoni RIERA i Gaspar FELIU. «Activitats...», *op. cit.*, p. 246.
- [81] Les primeres ordenances, de 1401, no s'han conservat, si bé en gran part es devien incorporar a les de 1412. Francesc CARRERAS CANDI. *Ciutat...*, *op. cit.*, p. 689; Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 264-265.
- [82] Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 336. Sobre alguns malentesos d'Usher, vegeu Pere ORTÍ GOST. «Les finances municipals...», *op. cit.*, p. 281.
- [83] Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 386.
- [84] Pere ORTÍ GOST. «Les finances municipals...», *op. cit.*, p. 281; Gaspar FELIU. *Els primers llibres conservats...*, *op. cit.*
- [85] Manuel RIU. «La banca...», *op. cit.*, p. 125-126.
- [86] Francesc CARRERAS CANDI. *Ciutat...*, *op. cit.*, p. 691; Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 248-249.
- [87] Manuel RIU. «La banca...», *op. cit.*, p. 214.
- [88] Antoni RIERA i Gaspar FELIU. «Activitats...», *op. cit.*, p. 244.
- [89] Decisió que provocà la queixa de la reina Maria, atenta al crèdit que el rei obtenia des de Nàpols girant lletres sobre diferents banquers i homes de negocis barcelonins: Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA. «La letra de cambio en el sistema financiero de Alfonso el Magnánimo». A: *XIV Congreso di Storia della Corona d'Aragona. Sassari-Alghero, 19-24 Maggio 1990. La Corona d'Aragona in Italia (secc. XIII-XVIII)*. 2. *Presenza ed espansione della Corona d'Aragona in Italia (secc. XIII-XV)*. Vol. III. *Comunicazioni*. Carlo Delfino, Sàsser 1996, p. 257-269.
- [90] Llistes d'aquests negociants en lletres es poden trobar a Elisa SOLDANI. *Uomini d'affari...*, *op. cit.*, p. 119; Claude CARRÈRE. *Barcelona, 1380-1462...*, *op. cit.*, p. 225. L'activitat comprenia lletres comercials i endossaments, però també lletres de *ricorsa*, lletres portades personalment pel beneficiari per a disposar de diners en el punt de destí... André-E. SAYOUS. *Els mètodes comercials*, *op. cit.*, p. 32
- [91] Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA. «Documentación bancaria en el Archivo de la Corona de Aragón (Barcelona)». A: Fernando GUTIÉRREZ HIDALGO i Esteban HERNÁNDEZ ESTEVE. *Historia de la contabilidad bancaria. Encuentro de Trabajo de Historia de la Contabilidad 4*. Recurs electrònic. Carmona 2003; Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA. «La letra de cambio...», *op. cit.*
- [92] Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 313-315.
- [93] Jaume SOBREQUÉS. «El pactisme en l'origen de la crisi política catalana: les Corts de Barcelona de 1413». A: *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional*, 28, 29 i 30 d'abril de 1988. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1991. Reeditat a: Jaume SOBREQUÉS. *Estudis d'història de Catalunya*. Vol. I. Base, Barcelona 2008. Antoni RIERA MELIS. «La Diputació del General...», *op. cit.*, p. 53.
- [94] Això quedava demostrat, per exemple, en la legislació d'aquestes Corts sobre la servitud pagesa: Jaume VICENS VIVES. *Historia de los remensas en el siglo xv*. Instituto Jerónimo Zurita. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona 1945; Gaspar FELIU. «Rellegint la Història dels remences de Jaume Vicens Vives». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, xxii (2011), p. 33-64; o, en un altre ordre de coses, l'obligació del rei de pagar els tributs de la Generalitat: Antoni RIERA MELIS. «La Diputació del General...», *op. cit.*, p. 181.
- [95] El millor estudi actual és: Pere ORTÍ GOST. «Les finances de la Diputació del General de 1380 a 1462». A: Maria Teresa FERRER MALLOL (dir.). *Història de la Generalitat...*, *op. cit.*; per a la disminució de la càrrega fiscal, p. 125, 128, quadre 3, i p. 132 i 135.
- [96] Pere VERDÉS PIJUAN. «Per ço que la vila...», *op. cit.*, cap. I i II; Pere VERDÉS I PIJUAN. «Barcelona, capital del mercat...», *op. cit.*, p. 292-294; Jordi MORELLÓ BAGET. «La crisi financera...», *op. cit.* Són els casos coneguts, però segurament n'hi hagué d'altres.
- [97] Pere VERDÉS I PIJUAN. «Barcelona, capital del mercat...», *op. cit.*, p. 298.
- [98] Pere VERDÉS I PIJUAN. «Barcelona, capital del mercat...», *op. cit.*, p. 300-302.
- [99] La resistència de les corts era deguda, a més dels motius ja expressats, al fet que els catalans sabien que la conquesta de Nàpols era una empresa personal del rei que no revertiria a la Corona (Gaspar FELIU. «La crisi de la bai-

- xa...», *op. cit.*, p. 44); d'aquí el divorci respecte a l'imperialisme reial de què parla Pierre VILAR. *Catalunya dins l'Espanya...*, *op. cit.*, p. 188.
- [100] Maria Teresa FERRER I MALLOL. «El patrimoni reial i la recuperació dels senyorius jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV». *Anuario de Estudios Medievales*, VII (1970-1971), p. 351-491.
- [101] Només faré algunes al·lusions a la qüestió remença, lateral a la finalitat d'aquest article.
- [102] Una visió resumida de les accions del monarca en favor de l'abolició (pagada) de la remença i les disposicions contràries (pagades) en favor dels senyors es poden seguir a Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL. «La política remença de la monarquia en temps d'Alfons el Magnànim». A: Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL i Jaume SOBREQÜÉS I CALLICÓ. *La guerra civil catalana del segle XV*. Edicions 62, Barcelona 1972, vol. II, p. 11-39; Jaume VICENS I VIVES. *Els Trastàmars...*, *op. cit.*, p. 31-35; Rosa LLUCH BRAMON. *Els remences. La senyoria de l'Almoina de Girona als segles XIV i XV*. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Girona 2005, p. 389-398.
- [103] Carme BATLLE GALLART. *La crisis social...*, *op. cit.*, p. 210 i 231. Cap a mitjan segle XV, els consellers intervenien d'una manera decisiva en el nomenament dels membres del Consell de Cent, apartant-ne els opositors.
- [104] Carme BATLLE GALLART. *La crisis social...*, *op. cit.*, p. 142.
- [105] Carme BATLLE GALLART. «La ideología de la "Busca". La crisis municipal de Barcelona en el siglo XV». *Estudios de Historia Moderna*, V (1955), p. 168-172; Pierre VILAR. *Catalunya dins l'Espanya...*, *op. cit.*, p. 190-191; Jaume VICENS I VIVES. *Els Trastàmars...*, *op. cit.*, p. 38-40.
- [106] El nou consell estava format per dos ciutadans honrats, un mercader i dos menestrals (un notari i un argenter).
- [107] Prohibició de la importació de draps estrangers de llana i seda, si no era en trànsit: Jaume VICENS I VIVES. *Els Trastàmars...*, *op. cit.*, p. 23. La Generalitat s'oposà a aquest restabliment del prohibicionisme aduint que perjudicava els ingressos duaners: Carme BATLLE GALLART. *La crisis social...*, *op. cit.*, p. 161.
- [108] De tota manera, el croat, que havia valgut divuit diners a començament de segle, havia baixat a quinze i més tard a dotze: Mario del TREPPO. *Els mercaders catalans...*, *op. cit.*, p. 246.
- [109] Miquel CRUSAFONT I SABATER. *Barcelona i la moneda*, *op. cit.*, p. 150.
- [110] Convé recordar que el diner, a més de moneda bàsica, també era la unitat monetària de compte.
- [111] La cèlebre llei de Gresham es troba expressada ja un segle abans (l'any 1446) a Barcelona: Claude CARRÈRE. *Barcelona, 1380-1462...*, *op. cit.*, p. 336.
- [112] En especial en els abusos en el forniment de blat, amb l'increment del dèficit municipal consegüent. Pol SERRAHIMA I BALIUS. «El pa de la Busca. Proveïment i consum de blat a Barcelona entre 1450 i 1462». A: Antoni RIERA MELIS (coord.). *Crisis frumentàries, iniciatives privades i polítiques públiques de proveïment a les ciutats catalanes durant la baixa edat mitjana*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2013, col·l. «Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica», XCIV, p. 270-273.
- [113] Els treballs bàsics sobre la guerra civil són: Jaume VICENS I VIVES. *Els Trastàmars...*, *op. cit.*; Jaume VICENS I VIVES. *Juan II de Aragón (1398-1479): Monarquía y revolución en la España del siglo XV*. Teide, Barcelona 1953; el recull d'articles de Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL i Jaume SOBREQÜÉS I CALLICÓ. *La guerra civil...*, *op. cit.*; Jaume SOBREQÜÉS. «La Diputació del General i la guerra civil del segle XV». A: Maria Teresa FERRER I MALLOL (dir.). *Història de la Generalitat...*, *op. cit.*, p. 73-97.
- [114] Jaume SOBREQÜÉS I CALLICÓ. «Aspectes econòmics de la vida a Barcelona durant la guerra civil (les despeses municipals de 1462-1465)». A: Santiago SOBREQÜÉS I VIDAL i Jaume SOBREQÜÉS I CALLICÓ. *La guerra civil...*, *op. cit.*, p. 245.
- [115] Jaume SOBREQÜÉS. «La Diputació del General...», *op. cit.*, p. 91.
- [116] Com en tota guerra, el cost va molt més enllà de qualsevol pressupost, no sols per les destruccions, sinó sobretot perquè les tropes tendeixen a viure sobre el terreny: exigències a les autoritats municipals, robatoris, etc.
- [117] Francesc CARRERAS CANDI. *Ciutat...*, *op. cit.*, p. 695; Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 383-386.
- [118] Anna Maria ADROER i Gaspar FELIU. *Història de la Taula...*, *op. cit.*, p. 36.
- [119] Pere VERDÉS PIJUAN. «Per ço que la vila...», *op. cit.*, p. 188. El problema de les pensions endarrerides entrebancaria molt la recuperació posterior.
- [120] L'obligació d'estar assegurat per a exercir com a banquer, sistemàticament recordada i incomplerta: Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 248-249.
- [121] Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 382-385; Mario del TREPPO. *Els mercaders catalans...*, *op. cit.*, p. 392.
- [122] Miquel CRUSAFONT I SABATER. *Barcelona i la moneda*, *op. cit.*, p. 163. Això va significar la fi del florí, pel guany que significava la seva encunyació en pacífics, i també una nova exportació de croats, a causa de la ràtio desfavorable que significava l'alta valoració del pacífic.
- [123] Miquel CRUSAFONT I SABATER. *Història de la moneda...*, *op. cit.*, p. 101-105. Vic, per exemple, rebé, després de la guerra, permisos per a emetre moneda de coure els anys 1484 i 1493; Josep Maria PASSOLA, *Els orígens de la banca...*, *op. cit.*, p. 157-159.
- [124] Per començar, s'havia perdut la sobirania sobre els comtats de Rosselló i Cerdanya, cedits per Joan II al rei de França com a penyora dels deutes contrets amb ell. A més a més, en teoria, calia tornar al pactisme anterior, però de fet es produí un clar predomini de la monarquia i una posterior esterilització de les institucions per mitjà de la insaculació. Tampoc no era possible ignorar el problema remença, que seria font de maldecaps i enfrontaments fins a la Sentència Arbitral de Guadalupe de 1486.
- [125] Pierre VILAR. *Catalunya dins l'Espanya...*, *op. cit.*, p. 203-209.

- [126] Iván ARMENTEROS MARTÍNEZ. *Catalunya en la era de las navegaciones. La participación catalana en la primera economía atlántica (c. 1470-1540)*. Milenio, Lleida 2012, p. 47.
- [127] Àngel CASALS. *Vicens i Vives i el redreç de Ferran II*. A: Àngel CASALS (coord.). *Revisió historiogràfica...*, *op. cit.*, p. 109-110.
- [128] Per a la solució concreta a Cervera, que pot servir d'exemple de les finances municipals, vegeu Pere VERDÉS PIJUAN. «*Per ço que la vila...*», *op. cit.*, p. 199-203. Els creditors es van haver d'accontentar amb deixar córrer els endarreriments i repartir-se durant quinze anys els ingressos provinents dels impostos indirectes, proporcionalment al crèdit de cadascú. Finalment, el 1488 s'aconseguí reduir les pensions dels censals a l'1,6 %.
- [129] Jaume VICENS VIVES. *Historia de los remensas...*, *op. cit.*, p. 134-138; Gaspar FELIU. «Rellegint la *Història...*», *op. cit.*, p. 53-54; Miquel FREIXA. *Francesc de Verntallat, cabdill dels remences*. Base, Barcelona 2010, p. 266-291.
- [130] Lloctinent del seu pare, Renat d'Anjou (1466-1472), darrer rei oposat pels catalans a Joan II.
- [131] Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 386. Joan II es negà a confirmar el privilegi de Joan de Lorena, però el tornà a concedir paraula per paraula, en nom propi.
- [132] Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 391-395.
- [133] Es tractava de la vella ordinació de 1433, tantes vegades renovada i incomplerta; Abbot Payson USHER. *The Early History...*, *op. cit.*, p. 317.
- [134] Manuel RIU. «La banca...», *op. cit.*, p. 217. L'afirmació de Riu que les ordinacions de la Taula de Canvi de setembre de 1499 prohibien als canviadors privats rebre capitals en dipòsit s'ha d'entendre referida als dipòsits forçosos: en cas contrari, hauria significat la liquidació de la banca privada, cosa que evidentment no succeí.
- [135] Jaume VICENS I VIVES. *Els Trastàmars...*, *op. cit.*, p. 222.
- [136] Iván ARMENTEROS MARTÍNEZ. *Catalunya en la era...*, *op. cit.*, p. 49, 52 i 154-156.
- [137] Arcadi GARCIA I SANZ i Maria-Teresa FERRER I MALLOL. *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1983, vol. I, coll. «Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials», VI, p. 158.-159; Iván ARMENTEROS MARTÍNEZ. *Catalunya en la era...*, *op. cit.*, p. 158.
- [138] Iván ARMENTEROS MARTÍNEZ. *Catalunya en la era...*, *op. cit.*, p. 172-176. Els contractes són a nom de grans asseguradors (comerciants doblats d'asseguradors) que, per regla general, disminuïen el seu risc acceptant participacions de tercers, de vegades per unes poques lliures.
- [139] Peter SPUFFORD. *Dinero y moneda...*, *op. cit.*, p. 480.
- [140] Miquel CRUSAFONT I SABATER. *Barcelona i la moneda*, *op. cit.*, p. 218.
- [141] El 1497 hi hauria una reforma semblant a Castella: Miquel CRUSAFONT I SABATER. *Història de la moneda...*, *op. cit.*, p. 99.
- [142] Un croat contenia 3,118 grams de plata contra els 2,568 grams dels 24 diners: Miquel CRUSAFONT I SABATER. *Barcelona i la moneda*, *op. cit.*, p. 164.

NOTA BIOGRÀFICA

Gaspar Feliu (1942) és catedràtic jubilat d'Història Econòmica de la Universitat de Barcelona i membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans. El seu camp d'investigació són les economies preindustrials. Amb referència a la baixa edat mitjana, ha publicat sobre població, producció, contractes i conflictivitat agrària, moneda i banca, caracterització de la crisi i treballs de síntesi.